รัฐเก่าในขวดใหม่: การเปลี่ยนแปลงและต่อเนื่องของรัฐและชาติในอุษาคเนย์

Old State in the New Bottle: Change and Persistence of State and Nation in Southeast Asia

ธเนศ อาภรณ์สุวรรณ

Thanet Aphornsuvan

บทคัดย่อ

ในทศวรรษสุดท้ายของคริสต์ศตวรรษที่ 20 เกิดเหตุการณ์ผันผวนและมีการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองและเศรษฐกิจสังคมในบรรดาประเทศอุษาคเนย์อย่างขนานใหญ่ เช่น วิกฤตเศรษฐกิจฟองสบู่แตก เริ่มจากประเทศไทยในปี พ.ศ. 2540 จนนำไปสู่การมีขบวนการปฏิรูปการเมืองอันทำให้ได้รัฐธรรมนูญใหม่ เดือนธันวาคม พ.ศ. 2543 เกิดวิกฤตศรัทธาในตัวประธานาธิบดี เอสตราดาของฟิลิปปินส์และมหาธีร์ของมาเลเซีย ก่อนหน้านั้น ระบอบปกครองเผด็จการในนาม “ระเบียบใหม่” (New Order) ของประธานาธิบดีซูฮาร์โต ก็ถูกพลังประชาชนประท้วงจนต้องลาออกไปในที่สุด ยุติระบอบอำนาจนิยมที่ยาวนานที่สุดในอุษาคเนย์ลง ต่อมาก็เป็นวิกฤตของประธานาธิบดีวาฮิดแห่งอินโดนีเซีย ตามด้วยวิกฤตศาลรัฐธรรมนูญกับนายกรัฐมนตรีทักษิณ ชินวัตร เป็นต้น ทั้งหมดนั้นเป็นตัวอย่างจำนวนหนึ่งของแนวโน้มใหญ่ในรัฐและการเมืองของประเทศอุษาคเนย์ในช่วงสุดท้ายของศตวรรษที่ 20 และที่กำลังก้าวเข้าสู่สหัสวรรษใหม่ บทความนี้ต้องการเสนอ

การวิเคราะห์ถึงกระบวนการพัฒนาและเปลี่ยนแปลงสำคัญ ๆ ที่มีส่วนในการสร้างรัฐและชาติใหม่ในอุษาคเนย์ หลังจากได้รับการปลดปล่อยจากแอกลัทธิอาณานิคม และปัญหาที่เกิดในกระบวนการสร้างชาติและรัฐใหม่ ในตอนสุดท้ายจะเสนอแนวการมองถึงกระบวนการใหม่ที่จะก่อตัวขึ้นในอนาคต

Abstract

The paper investigates the changes and shifts of the concepts of nation and state that took place in many countries in Southeast Asia in the last decade of the 20th century. Emphasis is placed upon the historical process of state formation and development mainly after gaining independence from colonial powers. The discussion also focuses on the persistence of the old states and problem of the new societies.

ไม่มีใครคาดคิดมาก่อนว่าจะเกิดเหตุการณ์ผันผวนและเกิดการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองและเศรษฐกิจสังคม ในบรรดาประเทศอุษาคเนย์ในช่วงทศวรรษสุดท้ายของคริสต์ศตวรรษที่ 20 อย่างขนานใหญ่ นอกจากการปะทุขึ้นของวิกฤตเศรษฐกิจฟองสบู่โลกาภิวัตน์แตก เริ่มจากประเทศไทยในปี พ.ศ. 2540 จนนำไปสู่การมีขบวนการปฏิรูปการเมือง อันทำให้ได้รัฐธรรมนูญใหม่ในเมืองไทยที่เป็นฉบับมาจากประชาชนมากที่สุด เดือนธันวาคม พ.ศ. 2543 เกิดวิกฤตศรัทธาในตัวประธานาธิบดีเอสตราดาของฟิลิปปินส์และมหาธีร์ของมาเลเซีย จนหนังสือพิมพ์ไทยพาดหัวข่าวว่า “ชี้วิกฤตเอสตราดา ทำปินส์แตกแยก มาเลย์ผวาชาวบ้านฮือประท้วงมหาธีร์” (*มติชนรายวัน* 21 มกราคม 2544)

ก่อนหน้านั้นระบอบปกครองเผด็จการในนาม “ระเบียบใหม่” (New Order) ของประธานาธิบดีซูฮาร์โต ก็ถูกพลังประชาชนประท้วงจนต้องลาออกไปในที่สุด ยุติระบอบอำนาจนิยมที่ยาวนานที่สุดในอุษาคเนย์ลง ต่อมาก็เป็นวิกฤตของประธานาธิบดีวาฮิดแห่งอินโดนีเซีย ตามด้วยวิกฤตศาลรัฐธรรมนูญ

กับนายกรัฐมนตรีทักษิณ ชินวัตร เป็นต้น ทั้งหมดนั้นเป็นตัวอย่างจำนวนหนึ่งของแนวโน้มใหญ่ในรัฐและการเมืองของประเทศอุษาคเนย์ในช่วงสุดท้ายของศตวรรษที่ 20 และที่กำลังก้าวเข้าสู่สหัสวรรษใหม่ บทความนี้ต้องการเสนอการวิเคราะห์ถึงกระบวนการพัฒนาและเปลี่ยนแปลงสำคัญ ๆ ที่มีส่วนในการสร้างรัฐและชาติใหม่ในอุษาคเนย์หลังจากได้รับการปลดปล่อยจากแอกลัทธิอาณานิคม และปัญหาที่เกิดในกระบวนการสร้างชาติและรัฐใหม่ ในตอนสุดท้ายจะเสนอแนวการมองถึงกระบวนการใหม่ที่จะก่อตัวขึ้นในอนาคต

ความหมายของรัฐ

แนวโน้มที่บทความกล่าวถึงในตอนต้นคือกระแสของการปรับตัวและเปลี่ยนแปลงใหญ่ที่กำลังเกิดหรือจะเกิดในระบบการเมืองการปกครองและสังคมของบรรดาประเทศอุษาคเนย์ทั้งหลาย อันได้แก่ การเสื่อมและลดระดับฐานะนำของรัฐ (state) ลง รัฐที่พูดถึงนี้ในความคิดและทฤษฎีที่ไม่อิงชนชั้นมักหมายความถึง *"ชุมชน*มนุษย์ที่ประสบความสำเร็จในการผูกขาดการใช้กำลังอย่างชอบธรรม ภายในอาณาเขตที่กำหนด"[1] หลังจากการพัฒนาของรัฐซับซ้อนมากขึ้น นิยามของรัฐจะมุ่งไปในคุณลักษณะของ "องค์กรที่เป็นนามธรรม" (abstract organization) ที่ไม่ใช่ทั้งมนุษย์และไม่ใช่ชุมชน มันไม่เหมือนทั้งผู้ปกครองและผู้ถูกปกครอง หากแต่รัฐมีลักษณะที่คล้ายกับบรรษัทที่มองไม่เห็น (invisible corporation) การที่รัฐในความหมายหลังนี้ที่เหมือนกับบรรษัท ทำให้มันมีลักษณะของการเป็นบุคคลที่อิสระได้ด้วย ข้อนี้ทำให้กฎหมาย รับรองการเป็นนิติบุคคลของรัฐ ทำให้รัฐสามารถทำสัญญาและเป็นเจ้าของทรัพย์สินต่าง ๆ ได้

คุณลักษณะประการต่อมาของรัฐคือการเป็นองค์อธิปัตย์ รัฐสามารถใช้อำนาจได้โดยไม่ต้องแบ่งปันหรือใช้ร่วมกับใครทั้งสิ้น รัฐใช้อำนาจในสองทางหลัก ๆ คือ ทางแรกได้แก่ บทบาทในการเป็นองค์กรทางจริยธรรม เป็นผู้สร้าง

---

[1] Max Weber, *From Max Weber: Essays in Sociology,* p. 78 อ้างใน Montserrat Guibernau, *Nationalisms: The Nation-State and Nationalism in the Twentieth Century* (Cambridge, UK: Polity Press, 1996), p. 47.

และออกกฎหมายให้ทุกคนทำตาม ในทางที่สองรัฐใช้อำนาจโดยผ่านการทำสงครามหรือความรุนแรง (เช่น การใช้กำลังทหาร ตำรวจ คุกตะราง การลงโทษต่าง ๆ) ทั้งสองด้านล้วนนำไปสู่การบังคับปกครองทำให้ผู้อยู่ใต้การปกครองของรัฐกลายเป็นคนที่รัฐต้องการหรือปรารถนาที่จะให้เป็นอย่างนั้น คุณลักษณะประการสุดท้ายคือการเป็นอาณาเขตที่แน่นอน (being territorial) รัฐใช้อำนาจและการปกครองเหนือผู้คนที่อาศัยอยู่ในอาณาเขตที่แน่นอนของตนเท่านั้น[2] ในความรับรู้และเข้าใจเมื่อพูดถึงรัฐ คนจึงมักคิดถึงรัฐที่แสดงออกผ่านบรรดาสถาบันทางการเมืองการปกครองที่มีลักษณะพิเศษในการผูกขาดความรุนแรงและการใช้อำนาจกับผู้อื่น เช่น รัฐบาล หน่วยงานราชการต่าง ๆ เป็นต้น มีหน้าที่ใหญ่ ๆ คือการรักษาความมั่นคงและสงบสุขในพื้นที่ภายใต้การปกครองของรัฐบาล ทำหน้าที่ในการเก็บภาษีจากราษฎร กำหนดนโยบายเศรษฐกิจ บริหารจัดการสาธารณูปโภค บริหารความยุติธรรม และจัดการระบบการศึกษา เป็นต้น

ความหมายของชาติและสังคม

พร้อม ๆ กับการเสื่อมแต่ยังไม่ถึงกับทำลายลงไปของภาครัฐ ก็มีการเกิดและเติบใหญ่ขึ้นมาของภาคสังคมหรือชาติ (civil society, nation) โดยมาจากการเคลื่อนไหวของบรรดาองค์กร กลุ่มและสถาบันที่อยู่นอกรัฐ (extra-state) มักเป็นกลุ่มที่จัดตั้งขึ้นบนฐานมวลชนตามความสมัครใจ ไม่เหมือนพรรคการเมือง หรือกลุ่มผลประโยชน์ที่มุ่งเล่นบทบาทในเวทีการเมืองที่มีอยู่ หรือมุ่งโค่นล้มระบบและเวทีที่มีอยู่ เพื่อสร้างเวทีการเมืองแบบใหม่ เช่น พรรคและกลุ่มที่มีอุดมการณ์ตรงข้ามและเป็นปรปักษ์กับพรรครัฐบาล เป็นต้น[3] นิยามความหมายของชาติจึงได้แก่ “กลุ่มคนที่มี*สำนึก*ในการ

---

[2] Martin Van Creveld, *The Rise and Decline of the State* (Cambridge and New York: Cambridge University Press, 1999), p. 416.

[3] โปรดดูไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร “การเมืองแบบใหม่ ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม รูปแบบใหม่และวาทกรรมการพัฒนาชุดใหม่” ใน *รัฐศาสตร์แนววิพากษ์* ฉบับพิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ, สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2544), น. 145-193.

รวมกันเป็น*ชุมชน* ที่มีวัฒนธรรมร่วมกัน อาศัยอยู่ในดินแดนที่แน่นอน และมีอดีตที่ร่วมกัน กับมีโครงการสำหรับอนาคตที่ร่วมกัน รวมทั้งมีการอ้างอิงถึงสิทธิในการปกครองตนเองด้วย" [4]

ปรากฏการณ์ทางการเมืองที่กำลังเกิดและสร้างพายุหมุนให้ตามมาด้วยในประเทศอุษาคเนย์ คือการแสดงให้เห็นถึงความไม่เป็นเอกภาพ ไม่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน และความไม่ลงรอยกันได้สนิทนักของ "รัฐ" กับ "สังคมหรือชาติ" ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองและสังคมอย่างขนานใหญ่ในช่วงเกือบศตวรรษที่ผ่านมา อุดมการณ์ทางการเมืองที่มีอิทธิพลและเป็นฐานให้กับการเคลื่อนไหวมวลชนอย่างขนาดใหญ่มาเกือบตลอดได้แก่ อุดมการณ์ลัทธิชาตินิยม เหตุหนึ่งที่ลัทธิชาตินิยมในอุษาคเนย์เป็นความคิดทางการเมืองที่แพร่หลายมากสุด มาจากความจำเป็นทางประวัติศาสตร์ อันเนื่องจากการครอบงำกดขี่ของลัทธิอาณานิคม จักรวรรดินิยมหรือกระทั่งศักดินานิยมและทุนนิยมขุนนางแบบต่าง ๆ นำไปสู่กำเนิดและการเคลื่อนไหวของผู้รักชาติรักเอกราช ที่สามารถใช้ประโยชน์จากลัทธิชาตินิยมได้อย่างกว้างขวางและมีประสิทธิภาพยิ่งกว่าแนวคิดและอุดมการณ์การเมืองอื่นใด ไม่ว่าเก่าหรือใหม่ก็ตาม

อย่างไรก็ตามชัยชนะของขบวนการชาตินิยมในอุษาคเนย์ในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 มา ยังไม่อาจนำไปสู่การสร้างสังคมหรือชาติที่ประสบความสำเร็จในการพัฒนาสู่ความก้าวหน้าที่วางอยู่บนสิทธิ เสรีภาพ และความเสมอภาคของประชาชนโดยถ้วนหน้า ที่เรียกรวม ๆ ว่าระบบการเมืองประชาธิปไตยได้[5] ปมเงื่อนของปัญหาอยู่ที่รูปแบบของการสร้างชาติใหม่ที่เป็นเอกราชและมีรัฐบาลเป็นประชาธิปไตย (แบบตะวันตก) เป็นแม่แบบที่บรรดาผู้นำและ

---

[4] Montserrat Guibernau, *Nationalisms,* p. 47.

[5] ดูเพิ่มเติมใน วิทยา สุจริตธนารักษ์, "การเป็นประชาธิปไตยในเอเชีย" *เอเชียรายปี 1996/2539* (กรุงเทพฯ, สถาบันเอเชียศึกษา, 2539), และอุกฤษฎ์ ปัทมานันท์ และพรพิมล ตรีโชติ บก. *เอเชียตะวันออกเฉียงใต้: กระบวนการเป็นประชาธิปไตยและการเมืองสมัยใหม่* (กรุงเทพฯ, สถาบันเอเชียศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2542).

ขบวนการชาตินิยมและรักชาติในอุษาคเนย์ยึดถือเหมือนกันมานับแต่สงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นต้นมา ทว่าทุกประเทศล้วนประสบปัญหาและอุปสรรคเหมือนกัน คือโครงการสร้างชาติและรัฐประชาธิปไตย ไม่อาจดำเนินไปอย่างเป็นเอกภาพและสันติ มีประสิทธิภาพในทางเศรษฐกิจได้ แม้จะมีการพยายามหารูปแบบต่าง ๆ ให้สอดคล้องกับสภาพการณ์ในแต่ละประเทศที่มากที่สุดแล้วก็ตาม

ปัญหาในกระบวนการสร้างรัฐชาติใหม่

ปรากฏการณ์ทางการเมืองที่เกิดขึ้นคล้ายกันในบรรดาประเทศอุษาคเนย์ คือในระยะแรกเป็นช่วงของการพยายามสร้างระบบประชาธิปไตยแบบตะวันตก แม้จะเน้นหนักไปทางการสร้างรัฐและรัฐบาลให้เข้มแข็งก่อนก็ตาม เช่น ระบบประชาธิปไตยนำวิถี (Guided Democracy) ภายใต้การนำของประธานาธิบดีซูการ์โน บิดาของประเทศอินโดนีเซีย ประชาธิปไตยในพม่ายุคแรก (1948-1962) ประชาธิปไตยในการเมืองไทยภายใต้การนำของรัฐบาลคณะราษฎรและจอมพล ป. พิบูลสงคราม (1932-1957) ในฟิลิปปินส์ระบบการเมือง ประชาธิปไตยมีความมั่นคงและดำเนินไปได้ดีที่สุดในหมู่ชาวอุษาคเนย์ด้วยกัน เป็นที่อิจฉาระหว่างเพื่อนบ้านละแวกเดียวกันอย่างยิ่ง เหตุหนึ่งมาจากการส่งมอบและอุดหนุนโดยสหรัฐอเมริกาอดีตเจ้าอาณานิคมที่ต้องการเห็นประชาธิปไตยเสรีนิยมงอกเงยเป็นชีวิตอย่างเดียวกับที่ในสหรัฐฯเอง

อย่างไรก็ตามกระบวนการสร้างรัฐประชาธิปไตยในอุษาคเนย์ต่างก็ค่อย ๆ เจอมรสุมและอุปสรรคนานาประการ ในที่สุดระยะแรกของการทดลองระบบประชาธิปไตยแบบเสรี ก็ถูกยุติลงและระบอบใหม่ก็ถูกโค่นล้มบั่นทอนด้วยการยึดอำนาจและทำรัฐประหารของกลุ่มการเมืองที่มาจาก “คนใหม่กว่า” [6]

---

[6] เป็นแนวคิดของเบน แอนเดอร์สัน ดูคำนำของเขาใน *In The Mirror: Literature and Politics in Siam in the American Era,* tr. Benedict Anderson and Ruchira Mendiones (กรุงเทพฯ, สำนักพิมพ์ดวงกมล, 1985). และใน ธเนศ อาภรณ์สุวรรณ, “มองวรรณกรรมและการเมืองไทยยุคตามก้นอเมริกัน” *ถนนหนังสือ* ปีที่ 5 ฉบับที่ 6 (ธันวาคม 2530), น. 76-82.

(new new men) ส่วนองค์กรและอาชีพของคนใหม่เหล่านี้มักมาจากกลุ่มทหาร เช่น การปฏิวัติโดยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ในประเทศไทยในปี ค.ศ. 1958 ในพม่าโดยนายพลเนวิน ในปี ค.ศ. 1962 ในอินโดนีเซียรัฐประหารโดยคณะทหารบกในปี ค.ศ. 1965 การประกาศกฎอัยการศึกโดยประธานาธิบดีมาร์กอสในฟิลิปปินส์ (1972) จากนั้นก็เริ่มการเข้าสู่ระยะที่ 2 ของการสร้างชาติและรัฐ ครานี้ผู้นำใหม่ของอุษาคเนย์ ไม่เสียเวลาทดลองและประยุกต์รูปแบบประชาธิปไตยแบบเสรีนิยมตะวันตกอีกต่อไป หากแต่ประดิษฐ์สร้างรูปแบบและแนวคิดของระบบการเมืองการปกครองใหม่ที่อ้างว่าเป็นแบบดั้งเดิมหรือของพื้นเมืองไม่ใช่แบบต่างชาติที่นำเข้าจากภายนอกอีกต่อไป ระบบการปกครองใหม่ในระยะนี้โน้มเอียงไปสู่ระบบอำนาจนิยมและกระทั่งเผด็จการตามสภาพการณ์ของแต่ละประเทศ แต่ต่างก็ประกาศเจตจำนงที่จะสร้างระบบรัฐและ*สังคมแบบใหม่*ให้เกิดขึ้นมาแทนที่แบบเก่า (อย่างตะวันตก) อินโดนีเซียภายใต้ประธานาธิบดีซูฮาร์โตจึงเรียกว่า "ระเบียบใหม่" (New Order) ในฟิลิปปินส์ประธานาธิบดีมาร์กอสร่างรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ที่ให้อำนาจแก่รัฐบาลในการปกครองอย่างเด็ดขาดยิ่งขึ้น พร้อมกับตั้งพรรคการเมืองของตนเองขึ้นมาเรียกว่า Kilusang Bagong Lipunan (New Society Movement) หรือ*พรรคขบวนการสังคมใหม่* นักรัฐศาสตร์เรียกระบบใหม่เหล่านี้ว่าเป็นระบบ "เผด็จการรัฐธรรมนูญ"[7] ส่วนกรณีของไทยนั้น ระยะผ่านเข้าสู่ระยะเผด็จการและระบบอำนาจนิยมแทนการสร้างรัฐประชาธิปไตยแบบเสรีนิยมนั้น เกิดจากการปฏิวัติของคณะปฏิวัติภายใต้การนำของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ในปี ค.ศ. 1958 ต่อเนื่องจากการยึดอำนาจครั้งแรกในปีก่อนนี้ จุดหมายก็เพื่อสร้างสังคมไทยใหม่ที่มีระเบียบเรียบร้อยและเชื่อฟังผู้นำโดยพร้อมเพรียงกัน ส่วนระบบ

---

[7] สีดา สอนศรี "การสร้างประชาธิปไตยในฟิลิปปินส์" ใน อุกฤษฏ์ ปัทมานันท์ และพรพิมล ตรีโชติ บก. *เอเชียตะวันออกเฉียงใต้: กระบวนการเป็นประชาธิปไตยและการเมืองสมัยใหม่* (กรุงเทพฯ, สถาบันเอเชียศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2542), น. 48.

ประชาธิปไตยก็เสนอสิ่งที่เรียกว่า "ประชาธิปไตยแบบไทย" เป็นครั้งแรก[8] สังเกตว่าในระยะการสร้างรัฐชาติระยะที่สองนี้ บรรดาผู้นำรัฐที่มาจาก "คนใหม่ที่ใหม่กว่า" ผู้นำรุ่นขบวนการชาตินิยมและเอกราชแล้ว คำขวัญและจุดหมายที่ถูกนำขึ้นมาชูธงและชูใจแก่ประชาชนนั้น ได้แก่ ภาษาและคำที่มีความหมายของ **"ความใหม่"** และอดมการณ์สังคมกับของประเทศที่เป็นหนึ่งเดียวกันมากขึ้น ตรงข้ามกับระยะแรกของขบวนการชาตินิยมที่เน้นไปที่ **"ความหนุ่มสาว"** ทั้งหมดนั้นไม่ให้ความรู้สึกถึงการคืบคลานเข้ามาและการก่อร่างแปลงกายอันใหม่ที่จะทำให้รัฐไม่ใช่สังคมและชาติที่จะเติบใหญ่กล้าแข็งและมีอำนาจหนักหน่วงยิ่งขึ้น

เนื่องจากรัฐเป็นสถาบันที่เกี่ยวพันกับการใช้อำนาจปกครองและทำลายศัตรูผู้เป็นปรปักษ์ ดังนั้นการสร้างและธำรงรักษาไว้ จึงหนีไม่พ้นต้องอาศัยเครื่องมือและหนทางอันเก่าแก่คลาสสิกแต่โบราณมา นั่นคือหนทางต่อสู้ด้วยอาวุธ ขบวนการชาตินิยมหรือรักชาติยุคแรกไม่อาจหยุดยั้งเพียงแค่การต่อสู้กำจัดเจ้าอาณานิคมและผู้ปกครองกึ่งศักดินาทั้งหลาย หากแต่กลายเป็นความต่อเนื่องเกี่ยวพันไปถึงกระบวนการสร้างรัฐชาติใหม่ด้วย ที่ความรุนแรงและเครื่องมือกลไกของรัฐกลายเป็นปัจจัยสำคัญกว่าปัญหาสังคมด้านอื่น ๆ ไป เช่น การฟื้นฟูชุมชน และวัฒนธรรมพื้นบ้านไปถึงวิถีชีวิตที่สัมพันธ์แนบแน่นกับธรรมชาติอันหลากหลายของชาวอุษาคเนย์ อันที่จริงจากสงครามโลกครั้งที่ 2 มาจนถึงวาระสุดท้ายของสงครามเย็นในปี ค.ศ. 1989 (กำแพงเบอร์ลินพังทลาย) น้อยคนที่จะสงสัยหรือตั้งคำถามกับการดำรงอยู่ตลอดถึงบทบาทและหน้าที่ของรัฐในฐานผู้กระทำต่อสังคมและชาติ เป็นไปได้ว่าประสบการณ์สำคัญที่บรรดาผู้นำขบวนการชาตินิยมและพรรคการเมืองทุกค่ายซึมซับมาก็คือ "ปัญหาใจกลางของการปฏิวัติคือการยึดอำนาจรัฐ" รัฐคือหัวใจของการเมืองและการต่อสู้ทางการเมือง เส้นแบ่งระหว่างรัฐกับสังคมหรือชาติจึงเบลอ ๆ และไม่เห็นเด่นชัดนัก ส่วนใหญ่ความรับรู้ที่เห็นเป็นรูปธรรม

---

[8] ดูงานศึกษาระบบปฏิวัติของจอมพลสฤษดิ์ที่ดีที่สุดในภาษาไทยใน ทักษ์ เฉลิมเตียรณ *การเมืองระบบพ่อขุนอุปถัมภ์แบบเผด็จการ* (กรุงเทพฯ, สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2526).

คือเรื่องของรัฐ ในขณะที่เรื่องของชาติและสังคมเป็นเรื่องของการปลุกระดมและเป็นฐานของการเคลื่อนไหวเพื่อไปบรรลุจุดหมายที่ใหญ่กว่าคือการเมืองของรัฐ

กระทั่งหลังสงครามเย็นยุติไปแล้ว ศูนย์กลางของอภิมหาอำนาจในโลกก็สั่นคลอนและเปลี่ยนแปลงไป เราจึงเริ่มมองเห็นว่า ที่ผ่านมา "ชาติ" ไม่ได้แต่งงานอยู่กินกับ "รัฐ" อย่างปกติสุขและสมานฉันท์สักเท่าใด พูดได้ว่ายังไม่ทันรู้ใจกัน ก็ต้องแยกทางกันเดินและอยู่เสียแล้ว

ว่าไปแล้วกระบวนการเสื่อมทรุดของรัฐนั้นเริ่มแสดงอาการออกมาตั้งแต่ทศวรรษปี ค.ศ. 1970 แล้ว โดยเริ่มจากการพังทลายของโครงการอเมริกันไนเซชั่นในอุษาคเนย์ โดยเฉพาะในอินโดจีนและไทย ความพ่ายแพ้ในสงครามอินโดจีนและการบุกทางยุทธศาสตร์เศรษฐกิจของกลุ่มประเทศน้ำมันโอเปคกระแทกกระทั้นกลุ่มและพวงภายใต้การนำของสหรัฐฯ ไปไม่เบา ส่งผลให้กลุ่มชาติหรือสังคมเริ่มออกมาแสดงบทบาททางการเมืองเชิงบวกได้ทีละน้อย ๆ จนกระทั่งบางแห่งนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงและบั่นทอนฐานะความชอบธรรมของพวกรัฐเก่า ๆ (แม้ในขวดใหม่ ๆ ก็ตาม) ลงไปได้บ้าง

การปฏิวัติหรือการลุกฮือในเหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 ของประเทศไทยเป็นตัวอย่างที่สง่างามและน่าอิจฉาที่สุดในตอนนั้น ที่สังคมสามารถลุกขึ้นมาจัดการกับรัฐได้อย่างรวดเร็ว กระทั่งรัฐทั้งในและนอกประเทศพากันคิดไม่ถึง หรือเตรียมตัวไม่ทัน แต่ "ฤดูกาลอันแสนสั้น" (ชื่อบทนำในวารสาร *สังคมศาสตร์ปริทัศน์*หลังเหตุการณ์ 14 ตุลาไม่นาน) ซึ่งในทางประวัติศาสตร์ก็สั้นจริง ๆ ก็มาถึงไม่ทันพ้นสามปีต่อมา ด้วยการรัฐประหารของคณะทหาร (เจ้าเก่า) ในเหตุการณ์สุดโหด 6 ตุลา แสดงให้เห็นว่าเอาเข้าจริง ๆ รัฐไม่ใช่ของกระจอก ที่จะดูถูกกันได้ง่าย ๆ ถึงจะเสื่อม แต่ก็ยังฆ่าคนได้สบาย ๆ และถูกต้องตามกฎหมายอีกด้วย

ต้องรออีกหลายปี กว่าที่ภาคสังคมหรือชาติในความคิดความต้องการของประชามหาชนไทยจะโผล่กลับขึ้นมามีชีวิตและจิตใจอีกครั้ง ก็มากับเหตุการณ์พฤษภามหาเหี้ยมบนราชดำเนินอเวนิว ซึ่งกลายเป็นอเวจีในเวลาสั้น ๆ จากนั้นชาติหรือสังคมก็พยายามชักจูงเกลี้ยกล่อมกระทั่งประท้วงแกมบังคับให้บรรดานักการเมืองและพรรคการเมือง (เก่าในขวดใหม่) ภายใต้วาท-

กรรมของพรรคเทพสู้กับพรรคมาร เป็นต้น สร้างรัฐที่เข้ากันได้กับความใฝ่ฝันและอุดมการณ์ของชาติ-สังคมยุคโลกสันนิวาสหรือโลกาภิวัตน์

พลังโลกาภิวัตน์จากภายนอกเป็นปัจจัยใหญ่ที่ทำให้ความฝันของชาติและสังคมในระยะนั้นไม่เพ้อฝันจนเกินไปนัก โครงการสร้างรัฐที่ไปกันได้กับชาติ จึงเกิดขึ้นในกระบวนการปฏิรูปการเมือง และแสดงออกอย่างเป็นรูปธรรมในรัฐธรรมนูญฉบับล่าสุด 2540 กวาดมองไปรอบ ๆ อุษาคเนย์ ต้องพูดว่ารัฐชาติไทยในปลายศตวรรษที่ 20 ขึ้นต้นสหัสวรรษใหม่ ดูมีภาษีดีกว่าหลาย ๆ ประเทศ ในแง่ที่ภาคสังคมทำท่าจะเป็นฝ่ายที่มีเสียงและทำให้รัฐต้องฟังและยอมตามมากขึ้นเรื่อย ๆ แม้จะไม่ค่อยชอบใจนักก็ตาม

ในฟิลิปปินส์หลังการประกาศกฎอัยการศึกของประธานาธิบดีมาร์กอสในปี ค.ศ. 1972 ก็เกิดกลุ่มสังคมและกลุ่มสิทธิมนุษยชนต่าง ๆ ต่อสู้ให้กับบรรดานักโทษการเมือง นอกจากการเกิดกองกำลังติดอาวุธภายใต้การนำของพรรคคอมมิวนิสต์ฟิลิปปินส์ คือกองทัพประชาชนใหม่ (New People Army) แต่ชัยชนะของประชาชนและการโค่นล้มพังทลายของระบบเผด็จการมาร์กอสไม่ได้มาจากการโจมตีและทำลายล้างโดยตรงของพรรคและกลุ่มการเมืองฝ่ายต่าง ๆ แม้จะทำให้รัฐบาลยุ่งมากขึ้นก็ตาม หากมาจากการเดินขบวนใหญ่ของประชามหาชนเรือนล้านในการปฏิวัติของประชาชนในปี ค.ศ. 1986 (ซึ่งเทียบได้กับการปฏิวัติ 14 ตุลาของไทย) อย่างที่ไม่ได้จัดเตรียมหรือตั้งไว้ มันเป็นการปฏิวัติอย่างเป็นไปเองของประชามหาชน ซึ่งตรงข้ามกับคำสอนในทฤษฎีว่าด้วยการปฏิวัติของพรรคมวลชนที่แท้จริงอย่างยิ่ง

การปฏิวัติประชาชนในฟิลิปปินส์เกิดขึ้นบนถนนเอ็ดซ่า ซึ่งเสมือนกับราชดำเนินอเวนิวของไทย จึงเรียกการปฏิวัตินี้ว่า “การปฏิวัติเอ็ดซ่า” (EDSA Revolution) ชื่อเอ็ดซ่าซึ่งฟังเหมือนวิหารหรือโบสถ์นั้น จริง ๆ คือชื่อของถนนมาจากชื่อเต็มว่า Epifano de los Santos Avenue เอปิฟาโน เด ลอส ซานโตส อเวนิว หรือถนนเอปิฟาโน เด ลอส ซานโตส คนพินอย (ชื่อเรียกตัวเองของชาวฟิลิปปินส์) ก็ชอบตัดชื่อยาว ๆ ให้เหลือสั้น ๆ เหมือนคนไทย จึงเรียกกันทั่วไปว่า ถนนเอ็ดซ่า

การเปลี่ยนแปลงอันหนึ่งในประเทศอุษาคเนย์ในระยะปลายศตวรรษ

ที่ผ่านมาจึงได้แก่ การเกิดขบวนการที่นำไปสู่การรื้อฟื้นชาติ-ชุมชนกับความคิดชาติ (ชุมชน) นิยมและสังคมที่ตรงข้ามกับรัฐขึ้นมาทำการวิเคราะห์ศึกษาและเสนอเป็นทางออกใหม่ให้แก่สังคมโลกที่สามในกระแสคลื่นของโลกาภิวัตน์ มิติที่มีการพูดถึงกันมากได้แก่ในด้านความคิด ความปรารถนาและความใฝ่ฝันของคนเล็กคนน้อยแต่มีจำนวนมาก ซึ่งเป็นการเน้นถึงการพึ่งตนเองและเรียนรู้จากภูมิปัญญาท้องถิ่นของแต่ละคนให้มาก ในขณะที่รูปแบบทางการเมืองก็ยังเป็นการต่อเนื่องของระบบประชาธิปไตยแบบต่าง ๆ ที่สำคัญคือมีการวิพากษ์และเรียกร้องให้เปลี่ยนเนื้อหาของการเมืองใหม่ จากหลักการเป็นผู้แทนราษฎร (representation) มาสู่หลักการให้มีส่วนร่วมของประชาชน (participation) เป็นสำคัญ มากกว่าเพียงการมีตัวแทนหรือผู้แทนดังแต่ก่อนเท่านั้น

สรุปประเด็นใหญ่เกี่ยวกับสภาพของการเปลี่ยนแปลงโดยรวมในอุษาคเนย์ในระยะสิ้นศตวรรษที่ 20 ก็คือปรากฏการณ์ของการเปลี่ยนกระบวนทัศน์ เปลี่ยนจุดยืนและกระบวนท่าของพลังสังคมและการเมืองใหญ่ ๆ เกิดขึ้นเป็นระลอก ๆ ในเกือบทุกประเทศ ที่สำคัญคือนำไปสู่การประเมินความถูกต้องและชอบธรรมของรัฐและชาติในการสร้างประเทศใหม่ที่ผ่านมาเสียใหม่เพื่อความเข้าใจในปัจจุบันของตนเองให้แจ่มชัดรอบคอบและใกล้เคียงความจริงมากที่สุด ก่อนจะไปสู่การดำเนินการทางนโยบายและการปฏิบัติต่าง ๆ ต่อไป

ปัญหาของ “ชาติ” และ “ลัทธิชาตินิยม”

อาจารย์เบน แอนเดอร์สัน ผู้เขียนหนังสือเรื่อง Imagined Communities อันโด่งดังและทรงอิทธิพลในวงการเรื่องชาตินิยมยุคหลังสงครามเย็นอธิบายถึงลัทธิชาตินิยมว่า “คนมักเข้าใจมันผิด ๆ เสมอ ความเข้าใจผิดประการแรกได้แก่ ความคิดและความเชื่อที่ปลูกฝังกันมานาน ว่าชาตินิยมนั้นเป็นของเก่าที่มีมานานที่คนรุ่นปัจจุบันได้รับมรดกมาจาก บรรพบุรุษที่วิเศษยิ่ง (absolutely splendid ancestors) ดังนั้นมันจึงเป็นเหมือนสิ่งธรรมชาติ ที่เกิดมาจากเลือดและเนื้อของเราแต่ละคน แท้จริงแล้วลัทธิชาตินิยมไม่ใช่ของเก่าแก่

อะไรเลย มันเป็นของใหม่ อย่างมากก็แค่สองศตวรรษนี้เท่านั้นเอง คำประกาศเอกราชของสหรัฐอเมริกาในปี ค.ศ. 1776 ก็ไม่ได้พูดสักคำถึงบรรพบุรุษ ยิ่งกว่านั้นยังไม่ได้กล่าวถึง "ชาวอเมริกัน" เองอีกด้วย คำประกาศเอกราชของอินโดนีเซีย ซึ่งซูการ์โนและฮัตตาแถลงในวันที่ 17 สิงหาคม ค.ศ. 1945 ก็เหมือนกัน ในทางตรงกันข้าม ความคลั่งใคล้ในการแสวงหา "บรรพบรุษที่วิเศษยิ่ง" ต่างหากที่นำไปสู่การเกิดความเชื่ออันเหลวไหลต่าง ๆ และในหลายกรณีเป็นความเหลวไหลที่อันตรายอย่างยิ่งด้วย"

เบน แอนเดอร์สัน อธิบายต่อไปอีกว่า ความเข้าใจผิดในเรื่องชาตินิยมประการที่สอง คือ ความคิดว่า "ชาติ" (nation) กับ "รัฐ" (state) นั้นเหมือนกัน ถ้าไม่เหมือนกันทั้งหมดเสียทีเดียว ก็เหมือนกับคู่ผัวตัวเมียที่มีความสัมพันธ์อันสดชื่นและรักใคร่กลมกลืนกันอย่างดี แต่ในความจริงทางประวัติศาสตร์มันตรงกันข้ามเลย กล่าวได้ว่าเกือบร้อยละ 85 ของขบวนการชาตินิยมเริ่มต้นชีวิตของขบวนการด้วยการเป็นศัตรูต่อรัฐอาณานิคมหรือรัฐศักดินา-สมบูรณาญาสิทธิราชย์ ชาติกับรัฐ "เข้ามาแต่งงาน" กันค่อนข้างหลังจากนั้นมาก และการแต่งงานนั้นก็ห่างไกลค่อนข้างมากจากการมีความสุขสดชื่น

"กฎทั่วไปมีอยู่ว่า *รัฐ*-หรือที่บรรดาเพื่อน ๆ ของอาจารย์เบนมักเรียกว่า "ผี" (the Spook) นั้นมักจะแก่กว่า*ชาติ* ประเทศอินโดนีเซียเป็นตัวอย่างที่ดีของความจริงอันนี้ สาแหรกหรือวงศาวิทยา (genealogy) ของรัฐในอินโดนีเซียย้อนหลังไปถึงปัตวาเวียในต้นศตวรรษที่ 17 ความต่อเนื่องของรัฐที่ว่านี้มองเห็นได้ค่อนข้างชัดเจน แม้ว่าอาณาจักรจะขยายออกไปอย่างมากก็ตาม อาณาเขตของอินโดนีเซียปัจจุบันไม่นับติมอร์ตะวันออก เท่ากับของรัฐเนเธอร์แลนด์อีสต์อินดีส ภายหลังการยึดครองดินแดนแถบนั้นเป็นครั้งสุดท้ายคือยึดได้อะเจห์ บาหลีตอนใต้ และอีเรียนในตอนต้นศตวรรษที่ 20 นี้"[9]

---

[9] Benedict R.O'G Anderson, "Indonesian Nationalism Today and in the Future," *Indonesia,* No. 67, (April 1999), pp. 1-11. ธเนศ อาภรณ์สุวรรณ แปล "ลัทธิชาตินิยมอินโดนีเซียในปัจจุบันและในอนาคต" *เนชั่นสุดสัปดาห์,* ต.ค.-พ.ย. 2542.

ในขณะที่ชาติอินโดนีเซียเพิ่งประกาศอย่างเป็นทางการก็เมื่อ ค.ศ. 1945 หากจะย้อนรอยไปหารากเหง้าทางความคิดอะไรที่เป็นเรื่องของอินโดนีเซียบ้างก็ออกจะหายาก เนื่องจากคำและมโนทัศน์ว่า "อินโดนีเซีย" เป็นสิ่งที่แปลกหน้าสำหรับคนชวาอย่างยิ่ง (เช่นเดียวกับความคิดเรื่อง "เสรีภาพ") แท้จริงแล้วคำชื่อลูกผสมกรีกโรมันนี้ใหม่อย่างยิ่ง เริ่มใช้เป็นครั้งแรกเมื่อ 80 กว่าปีก่อนโน้น องค์กรจัดตั้งแรก ๆ ที่ใช้ชื่ออินโดนีเซียคือพรรคคอมมิวนิสต์แห่งอินโดนีเซียในปี ค.ศ. 1920

ดังนั้นจึงพูดได้ว่า "รัฐ" นั้นแก่และมีอยู่ก่อน "ชาติ" อย่างแน่นอน แต่ที่น่าสนุกก็คือ เมื่อเกิดขบวนการชาตินิยมและกระแสความรักชาติขึ้นมาแล้ว บรรดาผู้นำชาตินิยมทั้งหลายก็จะพากันประกาศโฆษณาว่า ชาติของเรานั้นมีมาเก่าแก่ก่อนบรรพบุรุษใด ๆ ทั้งสิ้น อันเป็นการขัดแย้งกับข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์อย่างโจ่งแจ้งที่สุด คำถามคือทำไมผู้นำรัฐและกลุ่มชาตินิยมถึงจงใจสร้างตำนานความเก่าแก่ของชาติขึ้นมา คำตอบต่อปัญหานี้อยู่ที่เรื่องของการเมืองนั่นเอง ประเด็นนี้จะพูดถึงในตอนต่อไป ตอนนี้กลับไปที่ความหมายของชาติและชาตินิยมกันก่อน

ถ้าเช่นนั้นลัทธิชาตินิยมคืออะไร อาจารย์เบน แอนเดอร์สัน ตอบว่าถ้าเราศึกษาประวัติศาสตร์โลกอย่างพอเป็นสังเขป เราก็จะตอบได้ว่าชาตินิยมไม่ใช่เป็นมรดกตกทอดมาจากบรรพบุรุษในอดีตอะไรเลย หากแต่เป็น **โครงการร่วมกัน** (common project) สำหรับปัจจุบันและก็สำหรับอนาคตด้วย โครงการที่ว่านี้เรียกร้องต้องการ**การเสียสละของตนเอง** ไม่ใช่**การเสียสละของคนอื่น ๆ** ด้วยเหตุนี้เองที่ผู้ก่อกำเนิดขบวนการเอกราชทั้งหลายจึงไม่อาจคิดได้ว่าพวกเขามีสิทธิในการฆ่าคนอินโดนีเซียอื่น ๆ ได้ หากแต่กลับเป็นว่าพวกเขารู้สึกถึงหน้าที่ในการมีความกล้าหาญที่จะถูกจับกุมคุมขัง ที่จะถูกทุบตีและถูกเนรเทศเพื่อเห็นแก่ความสุขและเสรีภาพในอนาคตของเพื่อนร่วมชาติอื่น ๆ ต่อไป

ลัทธิชาตินิยมเกิดขึ้นเมื่อผู้คนที่อยู่อาศัยในเขตแดนที่แน่นอนร่วมกันเริ่มตระหนักและรู้สึกว่าพวกเขามีชะตากรรมอันหนึ่งร่วมกัน มีอนาคตร่วมกัน

หรือดังที่เบน แอนเดอร์สันเคยเขียนไว้ในหนังสือ **[Imagined Communities]**[10] ว่าพวกเขามีความรู้สึกของภราดรภาพของคนที่เสมอหน้ากันอย่างลึกซึ้ง ลัทธิชาตินิยมอย่างเป็นแบบฉบับเช่นนี้ โดยปกติจะเกิดขึ้นอย่างรวดเร็วและอย่างกะทันหันในช่วงเวลาของคนรุ่นหนึ่ง ซึ่งเป็นเครื่องหมายถึงความแปลกใหม่ของมัน เราจึงเห็นได้ไม่ยากว่าลัทธิชาตินิยมนั้นผูกพันอยู่กับญาณทรรศนะ (หรือวิสัยทัศน์) และความคาดหวังสำหรับอนาคตอย่างมาก ดังจะเห็นได้จากบรรดารายชื่อของกลุ่มและองค์กรยุคแรก ๆ ที่เข้าร่วมขบวนการเอกราชในต้นศตวรรษนี้ เช่น กลุ่มชวาหนุ่มสาว **(Jong Java=Young Java)**, อินโดนีเซียหนุ่ม (สาว) **(Indonesia Muda=Young Indonesia)** สันนิบาตของเยาวชนมุสลิม **(Jong Islamientenbond=League of Young Muslims)** และเยาวชนมินาฮาซา **(Jong Minahasa=Young Minahasa)** เป็นต้น ไม่มีองค์กรที่เรียกตัวเองว่าชวาแก่หรืออาวุโส **(Old Java)**, บาหลีนิรันดร **(Eternal Bali)** ฯลฯ ทิศทางของบรรดากลุ่มองค์กรชาตินิยมได้แก่ การมุ่งสู่อนาคต และพื้นฐานทางสังคมของพวกเขาคือความเป็นหนุ่มสาว (แม้กระทั่งทุกวันนี้ พลังทางการเมืองที่เฉพาะตัวของบรรดานักศึกษาอยู่ที่ฐานะทางสังคมของพวกเขาในฐานะที่เป็นสัญลักษณ์ของอนาคตของชาติ)

"นอกจากนี้ บรรดาคนหนุ่มสาวของวันวานให้ความหมายของจุดกำเนิดของภูมิภาคต่าง ๆ ในการร่วมมือกันในระดับอาณานิคมและมีโครงการร่วมกันในการปลดปล่อย ไม่ใช่ในนามของลัทธิชาตินิยมท้องถิ่นที่ต้องการแบ่งแยกดินแดน พวกเขาไม่ได้เสียเวลาไปคิดถึงข้อเท็จจริงในอดีต ว่ากษัตริย์อะเจห์เคยเอาดินแดนชายฝั่งทะเลของชาวมินังกะเบามาเป็นอาณานิคมของพวกตน ว่ากษัตริย์บูกิสเคยเอาพวกชาวเขาโทราจันลงเป็นทาส ว่าพวกผู้ดีขุนนางชวาก็เคยพยายามเอาคนในที่ราบสูงซุนดาลงเป็นข้า หรือพวกขุนนางบาหลีก็เคยยึดครองเหนือเกาะของชาวซาสาก เป็นต้น"[11]

---

[10] Benedict Anderson, *Imagined Communities: Reflections of the Origin and Spread of Nationalism* (London: Verso, 1991).

[11] Benedict Anderson, "Indonesian Nationalism ...", เพิ่งอ้าง.

พอสรุปได้ว่าความหมายของชาติที่มีการพูดถึงและอ้างอิงมามากที่สุดคือ "ชุมชน" ในระดับที่เหนือและซับซ้อนกว่าครอบครัวที่มีจิตสำนึกของการรวมเป็นชุมชน มีวัฒนธรรมและความทรงจำที่ร่วมกัน และมีจุดหมายของอนาคตที่ร่วมกันด้วย พูดแบบปรัชญาของเฮเกลก็คือเป็นชุมชนหรืออัตวิสัยที่มีสำนึก ที่คิดได้และก็ต้องรู้จักตนเองด้วย ดังนั้นความหมายสำคัญของลัทธิชาตินิยมจึงได้แก่ การยอมรับและการสร้างคุณสมบัติร่วมกันของผู้คนในพื้นที่หนึ่งหรือชุมชนหนึ่งขึ้นมาโดยตนเอง ยอมรับและเชื่อในจริยธรรมและคุณค่าที่เป็นของตนเอง จึงจะสามารถเสียสละเพื่อผู้อื่นได้ ในทางปรัชญาความคิดที่มาของความคิดเรื่องชาติและชาตินิยม จึงเป็นดอกผลของการพัฒนาและยกระดับความเป็นตนเองที่มีจิตสำนึกขึ้นมาของบุคคล เรียกว่าเป็นแนวคิดที่เป็นโรแมนติกไม่น้อยเลย ก่อนจะนำไปสู่การเรียกร้องและกระทั่งจัดการกับคนอื่น ๆ ในยุคหลัง ๆ จากนั้นการเกิดขึ้นของชาติเรียกร้องให้มีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันทางสังคม การคิดและจินตนาการถึงชุมชนร่วมกัน การมีอัตลักษณ์ร่วมกัน การมีรัฐบาลและการปกครองร่วมกัน เป็นต้น

การศึกษาเรื่องชาตินิยมระยะต้นให้ความสำคัญไปที่ปัจจัยและมิติทางการเมืองค่อนข้างมาก ในขณะที่การศึกษาระยะหลังให้ความสำคัญไปที่การผลิตซ้ำและการประดิษฐ์สร้างวาทกรรมของลัทธิชาตินิยม คือการที่สมาชิกแต่ละคนสามารถจินตนาการถึงรูปทรงและความต้องการของชาติที่ตนสังกัดอยู่ได้อย่างเป็นธรรมชาติ ยิ่งกว่านั้นยังให้ความสำคัญแก่ชาติเหนือชีพของแต่ละคนอีกด้วย ดังคำขวัญ "สละชีพเพื่อชาติ" เป็นสิ่งมีเกียรติอย่างสูงยิ่งไป เราอาจแบ่งลักษณะแลมิติของลัทธิชาตินิยมออกได้สามอย่าง คือ ด้านที่เป็นวาทกรรมและการสร้างวาทกรรมของชาตินิยม สองคือด้านที่เป็นโครงการ เช่น การเคลื่อนไหวทางการเมือง ทางเศรษฐกิจและสังคม ไปถึงนโยบายรัฐบาลและกลุ่มผลักดันต่าง ๆ สามคือด้านที่เป็นการประเมินคุณค่าหรือจริยธรรม เช่น การเรียกร้องให้ปฏิบัติตามศาสนาประจำชาติ การเคารพสิ่งศักดิ์สิทธิ์ของชาติ การเป็นแบบอย่างและทำตามอุดมคติของรัฐ เป็นต้น

ในงานศึกษาเรื่องลัทธิชาตินิยมระยะหลัง จะเห็นแนวโน้มและทิศทางของความรับรู้ในเรื่องนี้ที่ต่างและมุ่งสู่จุดหมายที่ไม่เหมือนกับของการศึกษา

และเข้าใจในระยะก่อน เส้นแบ่งคร่าว ๆ ของการศึกษาระยะก่อนและหลังอยู่ตรงราว ๆ ทศวรรษ ค.ศ. 1980 ผมคิดว่าหนังสือเล่มที่ทำให้การศึกษาเรื่องลัทธิชาตินิยมหันหัวไปสู่มิติใหม่อย่างลึกซึ้ง คือหนังสือเรื่อง ***Imagined Communities*** ของอาจารย์เบน แอนเดอร์สัน ตีพิมพ์ครั้งแรกในปี ค.ศ. 1983 จากนั้นหนังสือเล่มนี้ถูกแปลออกไปในภาษาต่าง ๆ กว่ายี่สิบภาษาทั่วโลก (ฉบับภาษาไทยกำลังแปลอยู่อาจเสร็จเป็นภาษาสุดท้าย) พลังและมนต์เสน่ห์ที่ผูกมัดใจคนทั่วโลกของหนังสือเล่มนี้ ผมว่าคือการดึงเอาลัทธิชาตินิยมลงมาจากผู้นำการเมืองและรัฐ จากการเป็นผู้ตาม มาสู่การเป็นเจ้าของ “ชุมชน” และเป็นผู้กระทำหรือมีส่วนร่วมทางการเมืองการปกครองและวัฒนธรรมโดยแท้จริง ไม่ใช่การอาศัยและเชื่อฟังตามผู้นำและผู้แทนดังแต่ก่อน แล้วนำมันไปอธิบายในมิติของความคิดความเชื่อของชาวบ้าน และไม่ใช่ชาวบ้านที่เป็นผู้ถูกกระทำหรือไร้เดียงสา หากแต่เป็นชาวบ้านและประชาชนที่มีความสามารถในการ “จินตนาการ” ดังนั้นชาติในทฤษฎีของเบน แอนเดอร์สัน จึงเป็น “ชุมชนในจินตนากรรม” (คำแปลของอาจารย์เกษียร เตชะพีระ) ลักษณะเด่นของความหมายลัทธิชาตินิยมแบบใหม่นี้ จึงเห็นได้จากการย้ายจุดหนักของการวิเคราะห์และจุดหมายของการศึกษาไปอยู่ที่มวลประชาชนและชุมชน ในฐานะผู้เป็นเจ้าเป็นประธาน (subject) และเป็นผู้มีสำนึกในตนเอง (self-consciousness) ที่ต้องร่วมส่วนในปัจจุบันและอนาคตของรัฐชาติของตนมากที่สุดมากกว่าที่ให้แก่รัฐและผู้นำการเมืองสมัยใหม่ดังก่อนหน้านี้

หากจะตระหนักถึงความหมายนัยสำคัญของการศึกษาลัทธิชาตินิยมแบบใหม่อย่างลึกซึ้งจำเป็นจะต้องเข้าใจถึงกำเนิดและพัฒนาการของลัทธิชาตินิยมเสียก่อน นักประวัติศาสตร์ส่วนใหญ่เห็นพ้องต้องกันว่า อุดมการณ์และวาทกรรมของลัทธิชาตินิยมนั้น เริ่มก่อรูปเป็นตัวเป็นตนในทวีปอเมริกาเหนือ (คือสหรัฐอเมริกาเป็นสำคัญ) และในยุโรปตะวันตกในครึ่งหลังของคริสต์ศตวรรษที่ 18 แล้วหลังจากนั้นถึงไปแตกหน่อก่อร่างในละตินอเมริกา และในเอเชียแอฟริกาในที่สุด อันนี้เป็นการสืบค้นตามเส้นทางของความคิด ปรัชญาการเมืองและการเคลื่อนไหวทางการเมืองของความเป็นชาติ หากคำนึงถึงต้นธารและมโนทัศน์ที่มากับชาตินิยมทั้งหลาย ก็ปฏิเสธยากว่าบรรดาขบวนการและ

แนวคิดชาตินิยมทั้งหลายในโลกนี้ ไม่มีที่มาและอิทธิพลไม่ทางใดก็ทางหนึ่งจากปรัชญาการเมืองยุโรปสมัยศตวรรษที่ 18 ที่สำคัญคือสำนักปรัชญาแสงสว่างทางปัญญา (**Enlightenment**) แต่ในทางปฏิบัติ กลุ่มปัญญาชนที่นำเอาแรงบันดาลใจเรื่องชาติมาจากปรัชญาแสงสว่างนั้น กลับเป็นพวกปัญญาชนลูกครึ่งยุโรปกับพื้นเมือง (creole) ที่ไปจากยุโรปแล้วดักดานอยู่ในทวีปอเมริกาเหนือและใต้ เคลื่อนไหวทางการเมืองในดินแดนที่เป็นบ้านนอกของมหานครในยุโรป จุดตัดอันสำคัญในประวัติศาสตร์ลัทธิชาตินิยมตอนนี้ เบน แอนเดอร์สัน เป็นคนนำมาใช้ในการวิเคราะห์กำเนิดของ “ชุมชนในจินตนากรรม” อย่างแหลมคมยิ่ง เขาเสนอว่าแม้ลัทธิเสรีนิยมและปรัชญาแสงสว่างจะมีอิทธิพลสำคัญต่อการให้อุดมการณ์อันทรงพลังในการวิพากษ์ระบอบเก่าของยุโรปลงไป แต่ลำพังลัทธิเสรีนิยมและปรัชญาแสงสว่างเอง มันไม่อาจสร้างหรือประดิษฐ์ชุมชนในจินตนากรรมชนิดที่ทำให้คนพื้นเมืองเข้าปกป้องมันอย่างสุดชีวิตได้ เพราะชุมชนในจินตนากรรมนี้จะต้องมีจิตสำนึกใหม่ ซึ่งคนที่อยู่ในศูนย์กลางอำนาจไม่อาจมองเห็นหรือเข้าใจได้ ดังนั้นการสร้างชุมชนในจินตนากรรมใหม่นี้ขึ้นมาจำเป็นต้องอาศัยบรรดาผู้คน เจ้าหน้าที่ ปัญญาชนที่เป็นลูกครึ่งในดินแดนใหม่เหล่านี้เองเป็นผู้จุดประกายและสร้างสำนึกใหม่นี้ขึ้นมาได้[12]

ในเอเชียและอุษาคเนย์ แรงกระทบจากปรัชญาการเมืองแสงสว่างในเรื่องรูปแบบการปกครองสมัยใหม่ ในเรื่องของความเสมอภาค ของความยุติธรรมทางสังคม ภายใต้มโนทัศน์ของลัทธิมนุษย์นิยม ได้สร้างคลื่นลูกใหม่ทั้งเล็กและใหญ่ขึ้นในสังคมและประเทศต่าง ๆ รวมทั้งสยามหรือไทยด้วย ส่วนผลกระทบที่เป็นรูปธรรมนั้น ขึ้นกับการเคลื่อนไหวและความรับรู้ของชนชั้นนำในประเทศเอง ดังเห็นได้จากกรณีของปัญญาชนสยามในสมัยรัชกาลที่ 5 เช่น ในคำกราบบังคมทูลของเจ้านาย ร.ศ. 103 และในบทความของเทียนวรรณ

---

[12] Benedict Anderson, *Imagined Communities: Reflections of the Origin and Spread of Nationalism* (London: Verso, 1991), p. 65.

มาถึงการพยายามของ "คณะกบฏ ร.ศ. 130" ในการนำเสนอแนวคิดและมโนทัศน์ใหม่จากยุโรป ตามความเข้าใจและสภาพการณ์ของประเทศอำนวยให้การเคลื่อนไหวในแนวชาตินิยมจึงพุ่งเป้าไปยังสถาบันพระมหากษัตริย์และระบบปกครองอาญาสิทธิ์ในที่สุด

ในขณะที่ชนชั้นปกครองสยามยังมองไม่เห็นมิติอันเป็นการเมืองที่มากับแนวความคิดสมัยใหม่ดังกล่าว หรือมองเห็นแต่ยังไม่ยอมรับว่าเป็นการเมืองอันที่ชนชั้นปกครองต้องรับมาพิจารณาด้วยอย่างจริงจัง[13] ดังเห็นได้จากการกำหนดหมายชื่อของกลุ่มผู้คนซึ่งเป็นฝ่ายค้านของกษัตริย์ เช่น กรณี "กบฏ ร.ศ. 130" สมัยโน้นกลุ่มยังเติร์กรุ่นแรกไม่ได้เรียกตนเองว่า "กบฏ" แม้รัฐบาลก็ไม่ได้เรียกว่าพวกเขาเป็นคณะกบฏ ในสมัยรัชกาลที่ 6 คำที่ทางการเรียกการกระทำของกลุ่ม ร.ศ. 130 นั้นไม่ใช่คณะปฏิวัติหรือกบฏ (ซึ่งหมายถึงผู้ที่คิดประทุษร้ายหรือไม่ซื่อตรงต่อพระมหากษัตริย์) หากแต่เรียกว่า *"นายทหารบก นายทหารเรือ และบุคคลพลเรือนซึ่งก่อการกำเริบ ร.ศ. 130"*[14] เห็นได้ว่าทางการไม่ได้มองว่าเป็นคณะหรือ**กลุ่มการเมือง**ที่แน่นอน หากเป็นเพียงการคิดกำเริบของคนที่ไม่รู้จักที่ต่ำที่สูง แสดงว่าวาทกรรมว่าด้วยการปฏิวัตินั้นยังไม่มี หากแต่เรียกว่าพวก "คิดกำเริบ" ซึ่งนัยคือไม่รับว่ามีการคิดกบฏล้มล้างราชบัลลังก์ กล่าวคือรัฐยังไม่ยอมรับรองพฤติกรรมและการกระทำที่เป็น "การเมืองใหม่" ของพวกเขา หากแต่ทำให้เป็นเพียงเรื่องของการกำเริบเสิบสานไม่รู้ที่ควรไม่ควรของคนที่ไม่รู้เท่าทันโลกหรือหลงผิดไปเท่านั้นเอง

---

[13] โปรดดูการรับเอาแนวคิดประชาธิปไตยของชนชั้นนำสยามและการเปลี่ยนแปลงของวาทกรรมดังกล่าวใน บัณฑิต จันทร์โรจนกิจ, "ปฐมบทของระบอบรัฐธรรมนูญ/ประชาธิปไตย" *วารสารธรรมศาสตร์* ปีที่ 25 ฉบับที่ 2 (พฤษภาคม-สิงหาคม), น. 3-22.

[14] ดู "คำพิพากษาโทษ เรื่อง นายทหารบก นายทหารเรือ และบุคคลพลเรือนซึ่งก่อการกำเริบ ร.ศ. 130" ก.จ.ช. ร.6 หมวดเบ็ดเตล็ด 17/17 อ้างใน แถมสุข นุ่มนนท์ *ยังเติร์กรุ่นแรก กบฏ ร.ศ. 130* (กรุงเทพฯ, สำนักพิมพ์เรืองศิลป์, 2522), หน้า 235-80.

ในทางอุดมการณ์ ลัทธิชาตินิยมแต่แรกเริ่มได้รับอิทธิพลความคิดและปรัชญาของสำนักนีโอคลาสสิก ซึ่งโดยกว้าง ๆ คือการหันไปหาศิลปศาสตร์ของยุคกรีกโรมัน และที่สำคัญยิ่งคือการยกย่องลัทธิรักชาติ (patriotism) และความเป็นเอกภาพของรัฐอย่างสปาร์ตา เอเธนส์ และโรมสมัยสาธารณรัฐ ทั้งหมดนั้นเป็นต้นแบบหรือโมเดลของคุณธรรมแห่งสาธารณะ (public virtues) หรือคุณธรรมของวีรชนที่เป็นแบบอย่าง

น่าสังเกตว่ามโนทัศน์ใหม่ ๆ ที่เกิดขึ้นมากในระยะดังกล่าวจะเป็นเรื่องของสถาบัน องค์กรและค่านิยมอันเกี่ยวพันอย่างแน่นแฟ้นกับพื้นที่อันใหม่ที่กำลังเกิดขึ้นมา นั่นคือ*พื้นที่สาธารณะ* (public) บัดนี้ไม่มีใครสามารถอ้างความเป็นเจ้าของ เป็นทายาทโดยประเพณีหรือโดยศาสนา ในการเป็นเจ้าของประเทศ ในการเป็นเจ้าของสังคม หรือเป็นเจ้าของทรัพยากรต้นไม้ แม่น้ำ และอื่น ๆ ไม่ต้องพูดถึงการเป็นเจ้าของมนุษย์ด้วยกันเอง ซึ่งกลายเป็นพฤติกรรมอันน่ารังเกียจขยะแขยงอย่างยิ่งในทรรศนะของกระฎุมพียุโรปที่เป็นเสรีนิยม

มโนทัศน์เรื่องพื้นที่ทั้งกายภาพและในมโนสำนึกนั้น รัฐไทยตั้งแต่อดีตมา ทำให้พื้นที่ทั้งหลายเป็นของรัฐและกษัตริย์แต่ฝ่ายเดียว เช่น ในกฎหมายตราสามดวงที่ระบุว่าที่ในแว่นแคว้นทั่วพระราชอาณาเขตเป็นของพระมหากษัตริย์ ไม่ใช่ของใครคนใดคนหนึ่งได้ ทั้งนี้เพราะคติการเมืองพุทธที่เชื่อว่าพระมหากษัตริย์มีอำนาจสูงสุด จึงไม่อาจยอมให้คนอื่นสามารถเป็นเจ้าของที่ดินได้ เพราะอาจนำไปสู่การท้าทายพระราชอำนาจได้ แต่ให้สิทธิในการทำกินได้ เป็นต้น คติและธรรมเนียมว่าด้วยสังคมหรือส่วนรวมจึงไม่ใช่เป็นทรัพย์สินของคนทั่วไป หากแต่เป็นของหลวงหรือราชการที่เป็นผู้ทำแทนพระมหากษัตริย์ แม้เมื่อมีการปฏิรูปกฎหมายให้เป็นแบบสมัยใหม่ในสมัยรัชกาลที่ 5 ก็ยังเห็นอิทธิพลของแนวคิดเรื่องส่วนรวมแบบเก่าอยู่

นิยามและความหมายของคำว่า “ที่สาธารณะ” ในประมวลกฎหมายอาญา ร.ศ. 127 (ซึ่งจะใช้มาจนถึง พ.ศ. 2499) อธิบายว่า ที่สาธารณะคือที่ว่างเปล่าหรือสถานที่ซึ่งคนทั่วไปสามารถหรือมีอำนาจ**เข้าไปได้** สาธารณะในมโนทัศน์สังคมไทยระยะผ่านจึงยังไม่ใช่สถานที่หรือที่ซึ่งประชาชน**เป็นเจ้าของ** หรือมี**อำนาจเหนือ** หากแต่เพียงมีความสามารถในการเข้าไป (ใช้ประโยชน์?) ได้เป็นสำคัญ

คติสมัยใหม่ที่รัฐและแผ่นดินควรจะเป็นของราษฎรนั้นเป็นสิ่งที่ชนชั้นนำไทยแต่เดิมไม่อาจคิดและยอมรับได้ เพราะจากทรรศนะการเมืองใหม่นี้ก็จะนำไปสู่การยอมรับว่าราษฎรทั่วไปย่อมมีส่วนร่วมและเข้ามารับผิดชอบการเมืองการปกครองในรัฐได้ด้วยเช่นกัน มองจากจุดนี้รัฐธรรมนูญฉบับแรกที่ร่างโดยคณะราษฎร และมีชื่ออย่างเป็นทางการว่า "พระราชบัญญัติธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยามชั่วคราว"[15] นักประวัติศาสตร์จึงมักเรียกสั้น ๆ ว่า "ธรรมนูญการปกครองฉบับชั่วคราว" (ยังไม่มีศัพท์*รัฐธรรมนูญ*จนกว่าจะได้รัฐธรรมนูญฉบับ 10 ธันวาคม 2475) "ธรรมนูญการปกครองชั่วคราว" (ซึ่งผมถือว่าเป็นรัฐธรรมนูญฉบับแรก) ได้ระบุว่า "อำนาจสูงสุดของประเทศนั้น**เป็นของ**ราษฎรทั้งหลาย" หมายความว่าอำนาจอธิปไตยเป็นของประชาชนทั้งมวลนั้นเอง จึงเป็นการแตกหักกับแนวคิดในประเพณีเดิมดังกล่าวนี้ หลังจากนั้นมารัฐธรรมนูญฉบับต่าง ๆ จะระบุเพียงว่า "อำนาจอธิปไตย**มาจาก**ปวงชน" กระทั่งรัฐธรรมนูญฉบับปฏิรูปล่าสุดนี้ที่จะระบุความเป็นเจ้าของประเทศและอำนาจอธิปไตยว่า**เป็นของประชาชน** ไม่ใช่เพียงแค่**มาจากประชาชน**เท่านั้นอีกครั้ง สังคมที่พลเมืองยังไม่ค่อยมีโอกาสและความสามารถในการเข้าเป็นเจ้าของอย่างแท้จริง ก็ยากที่จะทำให้พลเมืองของตนมีความมั่นใจในตนเอง และในสังคมของตนเองด้วย ยังไม่ต้องพูดถึงการมีจิตสำนึกทางสังคมในด้านบวกของตนเองที่ไม่ใช่การบังคับกล่อมเกลาจากสิ่งภววิสัยภายนอก

ในบรรยากาศทางความคิดที่โน้มไปทางคุณค่า เช่น ความเป็นคนของตนเอง ความรักชาติ ความเป็นชุมชนและสังคม รวมถึงความเป็นชาวบ้าน จึงไม่เป็นการยากที่แนวคิดชาตินิยมจะดูดซับแนวคิดทางปรัชญาขณะนั้นของสำนักโรแมนติกเข้าไว้ด้วยอย่างมาก สำนักโรแมนติกช่วยให้ความสำคัญแก่

---

[15] ดู "พระราชบัญญัติธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยามชั่วคราว พุทธศักราช 2475" ใน *ราชกิจจานุเบกษา* แผนกกฤษฎีกา เล่ม 49 (27 มิถุนายน 2475), หน้า 166-179. โปรดดูคำอธิบายความหมายนัยของธรรมนูญการปกครองแผ่นดินฉบับชั่วคราวนี้ได้ใน ธำรงศักดิ์ เพชรเลิศอนันต์, *2475 และ 1 ปีหลังการปฏิวัติ* (กรุงเทพฯ, สถาบันเอเชียศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2543), หน้า 100-111.

บทบาทของนักคิดเช่นปัญญาชนและศิลปินด้านต่าง ๆ การโหยหาภาวะอันนิรันดรของความเป็นมนุษย์ และความสำคัญของอารมณ์และการแสดงออกของมนุษย์ (ไม่ใช่แต่เหตุผลดังสำนักแสงสว่าง) การแสวงหาอัตลักษณ์ด้วยการกลับไปหารากเหง้าและธรรมชาติที่แท้ของตนเอง ในกรณีของชุมชนชาติคือการกลับไปหาและการค้นพบใหม่ในกำเนิดของชาติและยุคทองสมัยต่าง ๆ ในอดีต นักปรัชญาที่เป็นตัวแทนของแนวคิดโรแมนติกที่มีอิทธิพลต่อความคิดชาตินิยมต่อมาได้แก่ รุสโซและแฮร์เดอร์ ทั้งคู่ผสมผสานคุณธรรมยุคคลาสสิก (มนุษย์นิยมกรีกโรมัน) เข้ากับความรักในธรรมชาติและการมีชีวิตที่เรียบง่ายของประสบการณ์ชีวิตอย่างแท้จริง

แง่คิดสำคัญในตอนนี้คือการที่ลัทธิชาตินิยมมีพื้นฐานและที่มาทางปรัชญาของสำนักโรแมนติก และมนุษย์นิยม ทำให้ความคิดและการเคลื่อนไหวของลัทธิชาตินิยมมีความโน้มเอียงไปทางอุดมคติและความใฝ่ฝันแบบบริสุทธิ์ แต่ในเวลาเดียวกันก็เต็มไปด้วยความร้อนแรงของอารมณ์ความรู้สึกที่รักชาติอันไม่อาจอธิบายได้ด้วยความเป็นเหตุผลล้วน ๆ ปัจจัยที่จะมาช่วยสร้างและทำให้ชาตินิยมกลายเป็นลัทธิและขบวนการที่มีพลังอันจริงจังได้ ก็คือขบวนการทางการเมือง การเกิดขึ้นของ “คนใหม่” ในสังคมเก่า การเคลื่อนไหวและต่อสู้ทางการเมือง ที่เป็นปฏิกิริยาต่อภาครัฐ อันครอบคลุมทั้งสถาบันองค์กรของรัฐและกิจกรรมการปฏิบัติภายใต้อำนาจรัฐ ด้วยน้ำมือของรัฐอีกเหมือนกันที่ทำให้ลัทธิชาตินิยมกลายเป็นเครื่องมือทางการเมืองของชนชั้นนำในอำนาจไปได้ด้วย

รัฐคืออะไรและทำไมถึงต้องสร้างรัฐใหม่

ผมจำได้ว่าเมื่อสมัยที่ศึกษาในคณะรัฐศาสตร์ ธรรมศาสตร์ (ก่อนจะหันไปจับประวัติศาสตร์) ประเด็นเรื่องการพัฒนาประเทศ (political development) การทำให้ประเทศทันสมัย (modernization) เป็นทฤษฎีใหม่ที่พวกเราต้องติดตามอ่านและนำมาพูดคุยกันเกือบทุกวัน แม้เมื่อไปเรียนต่อที่สหรัฐฯ ผมก็ยังได้เรียนกับ Professor G. Bingham Powell, Jr., (ซึ่งเป็น

ลูกศิษย์ของ Professor Gabriel Almond) ขณะนั้นสอนอยู่ที่มหาวิทยาลัยโรเชสเตอร์ภายใต้การนำของปรมาจารย์ใหญ่ William H. Riker แห่งสำนักทฤษฎีเกมในทางรัฐศาสตร์ (Game Theory) ผมรู้สึกถึงความแตกต่างราวฟ้ากับดิน เมื่อคิดถึงการเรียนรัฐศาสตร์ในประเทศไทย ในสหรัฐฯ วิชารัฐศาสตร์เป็นการศึกษาถึงสัจธรรมที่มีรากฐานมานับพันปี ไม่ต้องมาเถียงใหม่อีกว่าสัจธรรมในการเมืองคืออะไร ไม่มีปัญหาเรื่องคุณค่าอันผู้ปฏิบัติการเมืองจะต้องยอมรับ(แม้อาจไม่เชื่อไม่เข้าใจหรือทำไม่ได้ก็ตาม) ความเชื่อและวัฒนธรรมของระบบการเมืองและการปฏิบัติที่เป็นประชาธิปไตยของพลเมือง ทุกคนล้วนมีเหตุและผลแบบเดียวกันหมด คือผลประโยชน์ที่สามารถแบ่งปันกันได้อย่างเป็นเหตุเป็นผล เป็นความเหมาะเจาะลงตัวของความปรารถนา ความเห็นแก่ตัวและประโยชน์ของส่วนรวม ที่ประสานกันได้อย่างไม่น่าเชื่อ มันเป็นจุดตัดกันที่แสบตาผมอย่างยิ่งเมื่อการเมืองไทยที่ผมเพิ่งจากมากำลังจะเกิดรัฐประหาร 17 พฤศจิกายน พ.ศ. 2514

แต่ความสมบูรณ์ในตัวเองของระบบและทฤษฎีการเมืองอเมริกันดังกล่าวนี้เอง ก็กลายเป็นจุดบอดให้กับเขาด้วยเช่นกัน จุดนี้เองที่ทำให้การศึกษาเรื่อง"รัฐ" ในสหรัฐฯไร้น้ำยาและปราศจากความตื่นเต้นไป เพราะคนและสังคมอเมริกันรู้จักและมีชีวิตการเมืองแต่ในรัฐที่ตกผลึกจากห้องทดลองทางทฤษฎีและปรัชญาการเมืองในยุโรปเรียบร้อยแล้ว[16] ในทางตรงกันข้าม ทฤษฎีว่าด้วยการพัฒนาประเทศ ระบบการเมืองและการปฏิบัติทางการเมืองของคนในประเทศด้อยพัฒนา (สมัยโน้นเขาเรียกตรง ๆ เลย) ล้วนเป็นเรื่องที่ไม่เป็นเหตุผล ไม่มีความลงตัวของอะไรสักอย่าง เป็นเรื่องของค่านิยมและความเชื่อที่ล้าหลังหรือไม่สอดคล้องกับการพัฒนาประเทศให้เป็นสมัยใหม่เลย

---

[16] ดูตัวอย่างวิธีการอธิบายทำนองนี้ ที่อาศัยทฤษฎีการเมืองแบบพหุนิยมเป็นตัวแบบจัดการคลี่คลายความขัดแย้งระหว่างเสรีภาพของปัจเจกชนกับผลประโยชน์ของกลุ่มและส่วนรวมลงไปได้ ใน Martin Carnoy, *The State and Political Theory* (Princeton, NJ.: Princeton University Press, 1984).

ดังนั้นภาวะของการด้อยพัฒนาจึงไม่ใช่เป็นเพียงแค่วิชาที่เรียนและสอนกันเท่านั้น หากมันถูกทำให้เป็น "ความจริง" อันไม่อาจปฏิเสธหรือสงสัยได้[17]

กล่าวได้ว่าการศึกษารัฐศาสตร์ในแนวอเมริกันนิยมนั้น (ซึ่งมีอิทธิพลในนักวิชาการและมหาวิทยาลัยไทยอย่างมาก เพราะนักวิชาการรัฐศาสตร์และตำรารวมทั้งอาจารย์รุ่นใหม่ ๆ ที่กำลังกลับมาสอนเราล้วนมาจากหรือเป็นผลิตผลของสหรัฐอเมริกายุคซิกส์ตี้) ไม่ให้ความสำคัญต่อบทบาทและฐานะของรัฐมากนัก หากแต่ให้น้ำหนักไปที่การศึกษา "ระบบการเมือง" (system) และการบริหารการจัดการมากกว่า ที่เป็นเช่นนี้เพราะภูมิหลังและประวัติศาสตร์ของสหรัฐฯ แต่กำเนิดมา ไม่มีพื้นที่และความจำเป็นให้กับปรัชญาและความคิดทางการเมืองดังเช่นในยุโรป หากแต่มุ่งไปในการประยุกต์และปฏิบัติทฤษฎีและความคิดความเชื่อต่าง ๆ เสียมากกว่า การเมืองอเมริกันจึงเป็นเรื่องของสิ่งที่**ควรหรือต้องเป็น** ไม่ใช่เรื่องของสิ่งที่ควร**จะเป็น** ทฤษฎีปรัชญาการเมืองแบบนามธรรมต่าง ๆ จึงไม่มีฐานสังคมรองรับให้มีชีวิตของมันเองได้[18] อย่างไรก็ตามคำถามในที่นี้คือทำไมความรู้ทางรัฐศาสตร์แบบอเมริกันซึ่งดูไม่น่าเข้ากันได้กับสภาพความเป็นจริงและความเป็นมาในสังคมไทย (หรือสังคมอุษาคเนย์ทั้งหลาย) ถึงได้มีอิทธิพลต่อการศึกษา ความรับรู้และการปฏิบัติเรื่องรัฐในประเทศกำลังพัฒนาทั้งหลายอย่างมหาศาล

หากพื้นฐานทั้งทางปรัชญาและการศึกษาสังคมศาสตร์แบบอเมริกันมีปัญหา รวมทั้งจุดอ่อนและปมเขื่องของตนเองอย่างมากดังที่ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร ได้วิเคราะห์ไว้อย่างลึกซึ้งและรอบด้านที่สุดแล้ว ทำไมอิทธิพลของอเมริกันศาสตร์ถึงยังแผ่ซ่านเข้าไปได้ในสังคมอุษาคเนย์อย่างมากมาย อะไรคือด้านบวกที่เป็นพลังในการทำให้วาทกรรมการพัฒนาและอื่น ๆ จากสหรัฐฯ เข้าไปมีฐานะนำและมีอิทธิพลต่อองค์ความรู้เรื่องการเมืองและการพัฒนาใน

---

[17] ดูการวิพากษ์รัฐศาสตร์ในสหรัฐฯและวาทกรรมการพัฒนาใน ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร, *รัฐศาสตร์วิพากษ์*, บทที่ 1 และหน้า 126.

[18] ดูคำอธิบายเรื่องการศึกษารัฐในรัฐศาสตร์อเมริกันของไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร, หน้า 274.

ประเทศกำลังพัฒนาได้ คำตอบที่ผมคิดได้ในขณะนี้มีอยู่สองทาง ทางหนึ่งคือความอ่อนด้อยและไร้เดียงสาของนักวิชาการประเทศกำลังหรือด้อยพัฒนาเอง อีกทางหนึ่งคือบทบาทอันสำคัญยิ่งของวิชามานุษยวิทยาที่เติบใหญ่และก้าวขึ้นมาเป็นชนชั้นนำของสังคมและมนุษยศาสตร์อเมริกันไป

เบน แอนเดอร์สัน ตั้งข้อสังเกตว่า วิชามานษยวิทยานั้นมีอะไรที่มากกว่าวิชาสังคมและมนุษยศาสตร์ในครอบครัวเดียวกันอย่างหนึ่ง นั่นคือมันมีความเชื่อมโยงเกี่ยวพันอย่างใกล้ชิดกับมหาอำนาจที่เป็นจักรวรรดิของโลก บรรดาประเทศยุโรปในปลายศตวรรษที่ 19 ต่อต้นศตวรรษที่ 20 สร้างนักสังคมวิทยา นักประวัติศาสตร์ ภาษาศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ ปรัชญาและทฤษฎีวรรณกรรมที่มีชื่อเสียงไปทั่ว แต่พวกนั้นไม่อาจมี นักมานุษยวิทยาที่ชื่อดังได้ นอกจากในมหาอำนาจใหญ่ ๆ ระดับโลก เช่น อังกฤษ ฝรั่งเศสและสหรัฐอเมริกาเท่านั้น ที่มีนักมานุษยวิทยาระดับโลกที่มีชื่อเสียงโด่งดังและยังมีคนอ่านงานพวกเขาอยู่ถึงในปัจจุบัน เออร์เนสต์ เกลเนอร์ นักมานุษยวิทยาผู้มีชื่อเสียงก็กล่าวเหมือนกันว่า “มานุษยวิทยานั้นหลีกเลี่ยงไม่ได้ที่จะเป็นการเมือง”[19] กล่าวโดยกว้าง ๆ มานุษยวิทยาศึกษาระบบสังคมที่ไม่ซับซ้อน เพื่อไปสู่การสร้างวาทกรรมที่สอดคล้องกับสังคมอันพึงปรารถนา (ของนักวิชาการหรือของรัฐที่มีความใกล้เคียงกับการเป็นสังคมที่น่าพึงปรารถนาที่สุด)

จากข้อเท็จจริงดังกล่าวนี้ ทำให้สรุปได้ว่าหากทฤษฎีพัฒนาการเมืองในประเทศกำลังพัฒนาที่มาจากนักรัฐศาสตร์อเมริกันมีอิทธิพลต่อนโยบายและการปฏิบัติของรัฐและราชการ ซึ่งจบลงที่การเป็นเครื่องมือของผู้นำรัฐและข้าราชการเสียเป็นส่วนใหญ่ ในขณะที่ลึกลงไปและกินวงในสังคมกว้างกว่ามาก ได้แก่ การยอมรับและทำให้เป็นความรับรู้ความเข้าใจของคนพื้นเมืองเองมาจากการถ่ายทอดและเรียนรู้จากทฤษฎีและวิธีการของมานุษยวิทยา เช่น การเชื่อและเดินตาม “ความคิดเรื่องความก้าวหน้า” ของสังคม ความมีอารยธรรมกับความป่าเถื่อนเป็นต้นอย่างดุษณี

---

[19] Ernest Gellner, *Anthropology and Politics: Revolutions in the Sacred Grove* (Oxford UK: Blackwell, 1995).

ในระหว่างเขียนบทความนี้ ผมตั้งคำถามว่าทำไมพวกเราจึงเชื่อว่า "รัฐชาติใหม่" จะเป็นผู้นำพาให้ชาติไปสู่จุดหมายของความก้าวหน้าได้ แนวคิดที่สำคัญคือรัฐใหม่นี้เป็นปัจจัยที่จะนำพาสังคมเอเชียที่ล้าหลังให้ก้าวไปข้างหน้าในทิศทางที่ประเทศตะวันตกได้เดินไปกันก่อนแล้ว แต่จะเดินกันไปได้ด้วยวิธีการและหนทางอย่างไร การค้นหาคำตอบเหล่านั้น จำเป็นต้องหวนกลับไปดูงานวิชาการและวิจัยในหอคอยงาช้างในประเทศตะวันตกโดยเฉพาะในสหรัฐอเมริกา

เล่มที่ผมเลือกมาเป็นตัวแทนของทฤษฎีสมัยโน้นคือ *Old Societies and New States: The Quest for Modernity in Asia and Africa* Edited by Clifford Geertz (The Free Press of Glencoe, 1963). เล่มนี้ยังมีอยู่ในห้องสมุดมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ท่าพระจันทร์ ผมเปิดหน้าสุดท้ายที่มีบัตรผู้ยืมและวันเดือนปี คนแรกที่ยืมเล่มนี้คือมนตรี เจนวิทย์การ (ซึ่งขณะโน้นยังเป็นอาจารย์คณะรัฐศาสตร์และสอนหลักรัฐศาสตร์พวกเราด้วย) วันที่กำหนดส่งคือ 16 ธันวาคม พ.ศ. 2509 ไล่ลงมาวันที่ 14 เมษายน พ.ศ. 2514 คือผมเอง ผมลืมไป แล้วว่าเคยยืมหนังสือมาอ่านด้วยในปีโน้น การกลับมาอ่านอีกครั้งคราวนี้จึงมีระยะเวลาห่างกันถึง 30 กว่าปี!

ผลงานในเล่มนี้ดำเนินการภายใต้คณะกรรมาธิการสำหรับศึกษาเปรียบเทียบประเทศเกิดใหม่ (Committee for the Comparative Study of New Nations) อยู่ในมหาวิทยาลัยชิคาโก ซึ่งสมัยนั้นเป็นศูนย์กลางการศึกษาด้านมานุษยวิทยาที่มีชื่อเสียงมากที่สุดในสหรัฐฯ โครงการนี้เกิดมาจากความคิดริเริ่มและมองการณ์ไกลของนักวิชาการสังคมศาสตร์มีชื่อดัง ๆ ในตอนนั้น (และก็ยังดังอยู่ในตอนนี้เพียงแต่ว่าแก่กันไปมาก ๆ แล้ว) คือ Edward A. Shils สานุศิษย์ของ Talcott Parsons ซึ่งเป็นประธานของคณะกรรมาธิการฯ และ David Apter, Lloyd Fallers, และ Clifford Geertz, ในปี ค.ศ. 1958-1959 ขณะที่ทำงานวิชาการอยู่ในศูนย์การศึกษาขั้นสูงในด้านพฤติกรรมศาสตร์ (Center for Advanced Studies in the Behavioral Sciences) ผลงานวิจัยในเล่มนี้เขียนขึ้นระหว่างปี ค.ศ. 1959-1961 ซึ่งเทียบกับประวัติการเมืองไทยก็ตกสมัยปฏิวัติของจอมพลคนดังสฤษดิ์ ธนะรัชต์ นั่นเอง บรรณาธิการของ

หนังสือคือคลิฟฟอร์ด เกียรติซ์ ซึ่งกำลังจะดังและยิ่งโด่งดังต่อมาในวงการมานุษยวิทยาและการศึกษาด้านวัฒนธรรมเปรียบเทียบ

รัฐใหม่หรือประเทศเกิดใหม่คือใคร นักวิชาการสำนักข้างบนนี้นิยามว่าคือประเทศที่ได้รับเอกราชภายหลังการเป็นอาณานิคมตั้งแต่ปี ค.ศ. 1945 เป็นต้นมา ดังนั้นตามนิยามนี้อินเดียเป็นประเทศเกิดใหม่ แต่จีนไม่ใช่ ลักษณะสำคัญของประเทศใหม่คือต้องเคยผ่านการเป็นอาณานิคมมาก่อน อีกปัจจัยที่มักมีร่วมกันในประเทศเกิดใหม่ก็คือลัทธิชาตินิยม ซึ่งเป็นการตอบโต้ต่อลัทธิอาณานิคม

นับแต่ปี ค.ศ. 1945 เป็นต้นมา (จนถึงปี ค.ศ. 1960) มีประเทศเกิดใหม่ดังต่อไปนี้ อินโดนีเซีย มลายา สิงคโปร์ ฟิลิปปินส์ เวียดนาม ลาว กัมพูชา พม่า อินเดีย ซีลอน (ศรีลังกา) ปากีสถาน ซีเรีย อิรัก เลบานอน อิสราเอล อียิปต์ ลิเบีย ตูนิเซีย ไซปรัส โมร็อกโก อัลยีเรีย เมารีตาเนีย ซูดาน กาบอง ไอวอรี่โคสต์ มาดากัสการ์ ชาด ไนเจอร์ อัปเปอร์โวลต้า ดาโฮมีย์ โตโกแลนด์ แคเมอรูน มาลี เซเนกัล กินี สาธารณรัฐคองโก คองโก กานา ไนจีเรีย เซียร์ราลีโอน ทังกันยิกา อูกันดา รวันดา บุรุนดี ตรินิแดด และจาเมกา รวม 46 ประเทศ

แล้วประเทศไทยอยู่ที่ตรงไหน เขาจัดให้ไทยและตุรกี อิหร่าน และเอธิโอเปียและไลบีเรีย (ประเทศที่ตั้งขึ้นมาโดยคนผิวดำที่เป็นไท (free-blacks) จากสหรัฐอเมริกา) เป็นประเทศที่มีอธิปไตยของตนเองก่อนหน้านี้แล้ว แต่ก็ไม่ใช่ประเทศเก่าที่สถาปนามั่นคงอย่างประเทศยุโรปและสหรัฐอเมริกา เพราะประเทศเหล่านี้ก็ยังมีสภาพและปัญหาคล้ายคลึงกับของประเทศเกิดใหม่นั่นเอง ดังนั้นไทยก็เป็นประเทศกลุ่มเดียวกับพวกเกิดใหม่ด้วยเหมือนกัน

หากกล่าวโดยย่อ ผลงานวิจัยและค้นคว้าอย่างเป็นระบบภายใต้กองทุนมหาศาลนี้ พยายามสร้างกรอบในการศึกษาและวิเคราะห์สังคมโลกที่สามในกระบวนการของการทำให้ทันสมัย แม้ว่ามิติและปัจจัยทางการเมืองยังเป็นด้านหลัก แต่หนทางและเครื่องมือที่นักวิชาการสถาบันนี้ให้ความสำคัญกลับเป็นด้านวัฒนธรรมและศาสนา นั่นคือการวิเคราะห์เปรียบเทียบกับสภาพและเนื้อหาที่เป็นของสังคมเก่าของประเทศเกิดใหม่เหล่านั้น

คำตอบที่ได้ออกมาส่วนใหญ่มาจากการวิเคราะห์เปรียบเทียบกับกระบวนการที่ทำให้ตะวันตกก้าวขึ้นมาเป็นประเทศสมัยใหม่ ซึ่งในทางการเมืองก็มักหนีไม่พ้นการมีหลักนิติธรรมหรือการปกครองโดยกฎหมาย ซึ่งเป็นอิทธิพลหรือคุณูปการของศาสนาคริสเตียนในระยะแรกของการเกิดยุโรป ที่นำไปสู่การแยกอำนาจระหว่างของศาสนจักร (สันตะปาปา) กับของอาณาจักร (กษัตริย์) การมีแนวคิดว่าด้วยเสรีภาพ สิทธิ และความเสมอภาคของชนชั้นกระฎุมพี ทั้งหมดนี้มาจากการปฏิวัติใหญ่อเมริกาและฝรั่งเศส โดยสรุปก็คือการที่ประเทศเกิดใหม่มีปัญหาในการสร้างชาติและสร้างระบอบการเมืองใหม่ก็เพราะพวกนั้นไม่มีภูมิหลังและประวัติของการเกิดสถาบันและธรรมเนียมที่นำไปสู่ความเป็นประชาธิปไตยและเป็นเสรีนิยมนั่นเอง

สมมติฐานของหนังสือคือมองว่า "บรรดาประเทศเกิดใหม่ต่างมีภารกิจในการเปลี่ยนแปลงสังคมที่ทำให้วาระการสร้างชาติ (nation-building) และการพัฒนาทางวัตถุเป็นปัญหาทางการเมืองไปในเวลาเดียวกัน ผลที่เกิดตามมาก็คือ ภาวะด้านต่าง ๆ ของชีวิตทางสังคมล้วนมีปัจจัยทางการเมืองอยู่ด้วยอย่างมาก ในลักษณาการดังกล่าวนี้เองที่ประเทศเกิดใหม่ทั้งหลายแตกต่างจากประเทศเก่า ๆ ที่สถาปนามานานแล้ว คุณลักษณะที่แตกต่างของประเทศเกิดใหม่ยังแสดงออกในความเร่งด่วนเพียงอย่างเดียวที่ประเทศใหม่ต้องดำเนินการอย่างเอาจริงเอาจัง อัตราการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วนี้เองที่ก่อให้เกิดแรงกดดันทางสังคมที่ทำให้เกิดคำถามที่เกี่ยวพันถึงปรากฏการณ์สังคมที่มีลักษณะทั่วไปมากขึ้น เกิดการไม่ต่อเนื่องในวัฒนธรรม ในประเพณีและในองค์กรทางสังคมและในมาตรฐานทางวัตถุ ทั้งหมดนี้จะถูกแก้ไขโดยรูปแบบของการเมืองและวัฒนธรรมใหม่ ท่ามกลางการพัฒนานี้ ประเทศเกิดใหม่ให้กลไกการเมืองแบบใหม่ ให้ความเชื่อทางการเมืองแบบใหม่ และให้ทรรศนะทางสังคมแบบใหม่ที่ไม่ใช่เป็นเพียงข้อมูลสำหรับนักวิทยาศาสตร์สังคมเท่านั้นหากแต่จะมีผลกระทบอย่างลึกซึ้งต่ออนาคตของพวกเราทั้งหมดด้วย"[20]

---

[20] Clifford Geertz, ed., *Old Societies and New States: The Quest for Modernity in Asia and Africa* (New York: The Free Press of Glencoe, 1963), คำนำ หน้า v.

ข้อสังเกตจากคำนำนี้คือ การระบุถึงวาระอันเร่งด่วนที่ประเทศเกิดใหม่จะต้องไปบรรลุ โดยไม่มีการตั้งคำถามแต่ประการใดทั้งสิ้น นั่นคือบทบาทอันใหญ่หลวงของประเทศใหม่ และหนทางของการพัฒนาประเทศที่จะเดินไปนั้น ไม่ว่าจะไปบรรลุจุดหมายอะไร แต่ที่ประเทศเกิดใหม่ต้องประสบแน่ ๆ คือการ*ผ่านภาวะของการเปลี่ยนผ่าน ของการไม่ต่อเนื่องทางสังคมและวัฒนธรรม ของการทำลายมาตรฐานทางชีวิตแบบเก่า การเกิดแรงกดดันทางสังคม* ต่าง ๆ ปัญหาและวิกฤตทั้งหมดนั้น (ในทรรศนะของหนังสือ) ไม่สำคัญอย่างน้อยก็ไม่สำคัญและมีความหมายเท่ากับ*การเข้าสู่ระบบใหม่ การได้รับสิ่งใหม่ ที่จะมากับการพัฒนาประเทศไปสู่ความเป็นสมัยใหม่ต่างหากที่สำคัญ*

อะไรเป็นพื้นฐานให้กับความเชื่อมั่นว่าประเทศเกิดใหม่ควรจะต้องยอมเสียสละอะไรที่เป็นของตน (ไม่ว่าจะเก่าหรือใหม่) เพื่อแลกกับความทันสมัยและความเป็นสมัยใหม่ที่มีคุณค่าสูงกว่า คลิฟฟอร์ด เกียรติซ์ เขียนในคำนำหนังสือ *Old Societies, New States* ซึ่งให้นัยถึงสมมติฐานของนักวิชาการสังคมศาสตร์อเมริกันในยุคสงครามเย็นได้เป็นอย่างดี

The categories we employ are the same as the ones we employ in our studies of our own societies, and they postulate the fundamental affinities of all human beings. Their persistent application in research and the diffusion of the results of research into the circles of influential opinion, will, it is hoped, further the process through which that sense of affinity, necessary for constructive policy, is nurtured. Our undertaking does not, however, intend to attain these moral effects through preaching, exhortation or manipulation. We seek to do it through enlightenment. Our chosen instrument of enlightenment is systematic research, conducted under the auspices of the best tradition of contemporary social science.

ว่ากันตามเนื้อผ้า ก็ต้องบอกว่าเป็นความปรารถนาดีอย่างล้นเหลือ เริ่มด้วยสมมติฐานที่ว่าหน่วยและวิธีการศึกษาที่จะใช้นี้จะเป็นชุดเดียวกับ

ที่นักวิชาการอเมริกันเหล่านั้นใช้ในการศึกษาสังคมของพวกเขา ทั้งนี้เพราะ "เราเชื่อว่ามีความใกล้เคียงกันโดยพื้นฐานในมนุษย์ทั้งหลาย" อันนี้ก็จริงอีกเหมือนกัน เพราะฝรั่งและเอเชียต่างก็ต้องกินนอนสืบพันธุ์แล้วก็ตายเหมือนกัน แต่ที่ทำให้ความใกล้เคียงและเหมือนกันข้ามชาติและทวีปนี้ยิ่งมีความถูกต้องและเป็นสากลแน่ ๆ ก็เพราะผ่านกรรมวิธีของการวิจัย (ที่เป็นวิทยาศาสตร์) ที่มีการนำผลของการวิจัยทั้งหลายเข้ามาใช้ในนโยบายและการปฏิบัติทางสังคมต่าง ๆ (ดังที่สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัยกำลังหันหัวเรือไปในทิศทางดังกล่าวในขณะนี้) ทั้งหมดนี้ยิ่งทำให้ความใกล้เคียงกันระหว่างเรายิ่งงอกงามเติบใหญ่มากยิ่งขึ้น และนั่นหมายความว่ามันต้องเป็นเรื่องจริงมากยิ่งขึ้นด้วย คำนำนี้ยังให้คำปลอบใจแก่ผู้อ่าน ซึ่งบังเอิญอาจมาจากหรือเป็นคนโลกที่สาม ว่าอย่าห่วงไปเลย เราจะไม่ไปบรรลุจุดหมายทางจริยธรรมเหล่านี้ ด้วยการเทศนา ด้วยการให้คำแนะนำอบรมบ่มเพาะ หรือด้วยการโน้มน้าวอย่างชาญฉลาด[21] หากแต่วิธีการที่เราจะใช้นั้น "คือวิธีการแห่งแสงสว่าง (ทางปัญญา) เครื่องมือของการทำให้ (พวกคุณ) สว่าง ก็คือการวิจัยอย่างเป็นระบบ ดำเนินไปภายใต้ร่มเงาของประเพณีที่ดีที่สุดของสังคมศาสตร์ร่วมสมัย"

ข้อความและความคิดของนักมานุษยวิทยาอเมริกันดังกล่าวข้างต้นหากมาอ่านและฟังกันในโลกยุคหลังสงครามเย็น จะรู้สึกถึงความไม่เนียนและไม่แนบกับความเป็นจริงดังแต่ก่อนนั้นอีกต่อไป อาจารย์เบน แอนเดอร์สัน[22] ได้วิพากษ์แนวคิดและการทำงานวิชาการของนักสังคมศาสตร์แห่งศูนย์การศึกษาขั้นสูงในด้านพฤติกรรมศาสตร์ (Center for Advanced Studies in the

---

[21] ตรงนี้กล่าวได้ว่าคือบทบาทของรัฐที่สำคัญด้วยเหมือนกัน คือการเป็นเจ้าในทางอุดมการณ์ (hegemony) ไม่ใช่เพียงแค่ในทางเศรษฐกิจ การเมืองอย่างทั่วไป หากอยู่ที่การทำให้ผู้ถูกปกครองคิดและเชื่อในสิ่งที่รัฐต้องการด้วยตัวเอง ดังนั้นมันจึงไม่ใช่การใช้ความรุนแรงแต่ประการใด อันนี้เป็นความคิดของแกรมชี่ ดู Antonio Gramsci, *Selections from Prison Notebooks* (New York: International Publishers, 1971).

[22] Benedict Anderson, "Djojo on the Corner" *London Review of Books,* 24 August 1995, pp. 19-20.

Behavioral Sciences) มหาวิทยาลัยชิคาโกอย่างไม่ไว้หน้าในบทความเขาโต้ว่าที่สำคัญคือคณะกรรมาธิการสำหรับการศึกษาเปรียบเทียบประเทศเกิดใหม่นั้น ไม่ได้ทำตามสัญญาที่ให้ไว้ หากแต่ได้กระทำทั้งหมด ไม่ว่าการเทศน์การให้คำแนะนำอบรมบ่มเพาะ หรือกระทั่งด้วยการโน้มน้าวอย่างชาญฉลาดที่จะทำให้ทฤษฎีของพวกเขาเป็นสัจธรรมและเป็นนโยบายของประเทศเกิดใหม่ทั้งหลาย โดยยกตัวอย่างงานวิชาการมานุษยวิทยาของ คลิฟฟอร์ด เกียรติซ์ ที่หลังจากมีตำแหน่งและฐานะอันหรูหราและ (แน่นอน) ฟู่ฟ่าในศูนย์การศึกษาขั้นสุดยอดแล้ว ก็เริ่มผลิตงานที่มุ่งต่อผู้อ่านที่ไม่ใช่อยู่ในวงวิชาการเฉพาะ ๆ อีกต่อไป งานทั้งหมดจะให้น้ำหนักและความสำคัญไปที่รัฐหรือการเมือง ในขณะที่เนื้อเรื่องการบรรยายและการให้ความหมายความเข้าใจนั้น ยังวนเวียนอยู่ในปริมณฑลของวิชามานุษยวิทยา โดยเฉพาะเรื่องที่ทำให้เขามีชื่อเสียงโด่งดัง เพราะถูกอ้างอิงอย่างมากจากบรรดานักวิชาการอเมริกันสาขาวิชาต่าง ๆ ที่ไม่รู้เรื่องนอกอเมริกันศึกษาเท่าใด ก็คือด้าน*วัฒนธรรม*ของสังคมนอกตะวันตก ดังเห็นได้จากตัวอย่างของงานวิชาการเหล่านี้ของเขา "Ideology as a Cultural System," "After the Revolution: The Fate of Nationalism in the New States," "The Integrative Revolution: Primordial Sentiments and Civil Politics in the New States," และ "Politics Past, Politics Present: Some Notes on the Uses of Anthropology in Understanding the New States"

รัฐเก่าในขวดใหม่

รัฐที่เกิดขึ้นมาหลังขบวนการต่อสู้เพื่อเอกราชหรือการโค่นล้มรัฐเก่าที่เป็นสมบูรณาญาสิทธิราชย์ และอยู่ในระบบเศรษฐกิจโลกที่เป็นทุนนิยมนั้นต่างถือรูปแบบใหม่ของการเป็นรัฐชาติหรือรัฐประชาชาติ (nation-state, national state) ซึ่งเป็นอุดมการณ์การเมืองของชนชั้นกระฎุมพีที่เรียกว่าเสรีนิยม นิยามความหมายของรัฐแตกต่างไปตามน้ำหนักของการให้ความสำคัญแก่มิติและจุดหมายทางการเมืองและสังคม ชาวมาร์กซิสต์มองว่ารัฐคือเครื่องมือใน

การเผด็จอำนาจของชนชั้น ทรรศนะและความรับรู้ดังกล่าวมีส่วนทำให้รัฐบาลของพรรคสังคมนิยมและคอมมิวนิสต์แบบต่าง ๆ (ทั้งจริงและไม่จริง) ต่างมีประสบการณ์ในการใช้และปู้ยี่ปู้ยำกระทำต่อรัฐอย่างอนาถใจ ทั้งหมดประสบความสำเร็จในการสร้างรัฐและกลไก เช่น ระบบราชการ บริหารปกครองที่ไร้ประสิทธิภาพ ไร้ชีวิตจิตใจ ผลิตข้ารัฐการที่ "ไร้เดียงสาเหมือนทารก" และ "สามานย์" **(vulgar)** มากกว่ารัฐโดยปกติจะกระทำได้ในเวลาและสถานที่อันจำกัดนั้น

ไม่ว่าจะมองจากทรรศนะและจุดยืนอะไรก็ตาม สิ่งหนึ่งที่พึงระวังในการหาความหมายของรัฐคือ การที่รัฐเป็นมโนทัศน์และสิ่งที่ลื่นไหลอย่างยิ่ง โดยเฉพาะในศตวรรษที่ 20 เมื่อบทบาทของรัฐถูกขยายและถูกใช้ในเกือบทุกเรื่องที่มากับการพัฒนาของเทคโนโลยีและวิทยาศาสตร์ จึงไม่น่าแปลกใจที่มีบางคนพอใจจะนิยามหรือเรียกรัฐว่า "ผี" **(spook)** มิติหนึ่งที่ช่วยในการทำความเข้าใจรัฐ[23] คือการมองมันในทำนองเดียวกับสถาบันสังคมอื่น ๆ เช่น ศาสนจักร, มหาวิทยาลัย, และบรรษัทสมัยใหม่ทั้งหลาย กล่าวคือรัฐก็มีการรับและสร้างบุคลากรที่เป็นของตนเอง ในขณะเดียวกันก็ปลดระวางถ่ายเทคนบางส่วนออกไปในระบบที่มีการต่อเนื่องอยู่ตลอดเวลา ดังนั้นรัฐจำเป็นต้องมีกฎระเบียบในการเข้า เช่น อายุ เพศ การศึกษา และ ฯลฯ และก็ต้องมีกฎสำหรับการออกไปด้วยเหมือนกัน เช่น การเกษียณอายุราชการ เป็นต้น จุดสำคัญที่คนให้ความสนใจมากที่สุด และเป็นสัญลักษณ์อันเป็นตัวแทนของชีวิตสถาบันเหล่านั้นก็คือ การหมุนเวียนตำแหน่งกันในกลุ่มผู้นำระดับสูงสุดยอดของสถาบันเหล่านั้น เช่น ประมุขและพระระดับนำของศาสนจักร, อธิการบดีและคณบดีต่าง ๆ ในมหาวิทยาลัย, ประธานกรรมการบริหารหรือซีอีโอของบรรษัท (ขอยืมคำฮิตในวงการเมืองไทยภายใต้รัฐบาลไทยรักไทยมาใช้หน่อย), ในส่วนของรัฐ

---

[23] Benedict Anderson, "Old State, New Society: Indonesia's New Order in Comparative Historical Perspective," in *Language and Power: Exploring Political Cultures in Indonesia* (Ithaca and London: Cornell University Press, 1990), pp. 94-120.

ก็คือนายกรัฐมนตรีหรือประธานาธิบดี คณะรัฐมนตรีและผู้นำกองทัพ (รวมตำรวจด้วยในกรณีของไทย เห็นได้จากการตีพิมพ์รายชื่อและข่าวการโยกย้ายตำแหน่งประจำปีในหน้าหนังสือพิมพ์ที่ละเอียดยิบ)

อีกอย่างที่น่าติดตามคือการที่รัฐก็มีความทรงจำด้วยเหมือนกัน เป็นความทรงจำไม่แต่เรื่องราวความเป็นมาของตนเอง (คือความเป็นรัฐ) เท่านั้น หากยังเป็นความทรงจำที่กระตุ้นเตือนและเรียกร้องให้คำนึงถึงและพิทักษ์รักษาตนเองให้แข็งแกร่งใหญ่โตอยู่ตลอดเวลา ข้อนี้สถาบันอื่น ๆ ทางสังคมก็คงคิดและพยายามทำอยู่เหมือนกัน เพียงแต่สถาบันอื่น ๆ จะมีข้อจำกัดและเงื่อนไขภายนอกที่ตัวเองไม่อาจอยู่เหนือได้ นอกจากในระยะเวลาและโอกาสบางช่วง แต่รัฐมีความได้เปรียบกว่า เพราะรัฐเป็นผู้ผูกขาดความรุนแรง อำนาจและสิทธิธรรมทั้งมวลไว้ในมือของตนเอง ความทรงจำในความยิ่งใหญ่และเกียรติภูมิของรัฐเหล่านี้แสดงออกโดยผ่านสมาชิกที่เป็นผู้นำรัฐที่ยังมีชีวิตอยู่ แต่ความทรงจำและการแสดงออกถึงความยิ่งใหญ่เหล่านี้ไม่อาจถูกทำให้เป็นความทะเยอทะยานส่วนตัวของผู้นำบางคนไปได้ เพราะถ้าเป็นเช่นนั้น ความทรงจำนั้น ๆ ก็จะไม่สามารถถูกผลิตซ้ำให้เป็นความจำของคนทั่วไปได้ และอาจถูกประณามและวิพากษ์จากสังคมเสียก่อนด้วย ผมกำลังคิดถึงกรณีหนังสือแบบเรียนชีวประวัติของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ที่ฝ่ายการศึกษาระดับประถมในขอนแก่นคิดจะทำให้แบบอย่างของ “คนดีศรีสังคม” ที่เยาวชนไทยควรรู้จักและจดจำ แต่เสียงคัดค้านและการวิพากษ์ที่หนักหน่วง ทำให้โครงการดังกล่าวอาจต้องระงับไป

ประเด็นสุดท้ายในการทำความเข้าใจถึงรัฐคือเรื่องของผลประโยชน์ โดยทั่วไปเราแบ่งผลประโยชน์ในนโยบายของรัฐชาติออกได้เป็นสองอย่าง คือ หนึ่งประโยชน์ที่เป็นของรัฐ ซึ่งแสดงออกในนโยบายที่เรียกว่าการเป็นตัวแทน (representation) สองคือประโยชน์ที่เป็นของชาติหรือชุมชน ซึ่งแสดงออกในนโยบายที่เรียกว่าการมีส่วนร่วม (participation) ความเป็นไปได้ที่รัฐชาติจะทำการปกครองและบริหารประเทศอย่างเป็นที่พอใจของทุกฝ่ายก็คือการผสมนโยบายทั้งสองด้านนี้เข้าด้วยกัน แต่พิจารณาในทางประวัติศาสตร์ของอุษาคเนย์แล้ว นับแต่การเกิดของรัฐชาติที่เป็นเอกราชและที่ (พยายามหรืออยาก)

เป็นประชาธิปไตยแบบเสรีนิยม บรรดารัฐชาติเหล่านั้นต่างดำเนินนโยบายและยุ่งวุ่นวายอยู่แต่กับผลประโยชน์ที่เป็นของรัฐโดยเฉพาะเท่านั้น และยังเป็นประโยชน์ที่ค่อนข้างคับแคบและรับใช้พวกตนเองอย่างเดียวเสียอีก ดังนั้นนโยบายและการปฏิบัติในเรื่องการเป็นตัวแทนของราษฎรและสังคม จึงมีมิติและความเป็นจริงที่เจ็บปวดและหลอกหลอนสติปัญญาและความตั้งใจจริงของประชาชนที่ตื่นตัวและสนใจการเมืองอย่างยิ่ง ในหลายกรณีรัฐบาลเหล่านั้นไม่เสียเวลาโฆษณาหรือให้คำปลอบใจด้วย ในการยกเลิกตัดตอนและกระทั่งทำลายสิทธิในการเลือกตั้งทางการเมืองของประชาชนลงไป หรือให้ภายใต้เงื่อนไขจำกัด เช่น ภายใต้กฎอัยการศึก กฎหมายว่าด้วยความมั่นคงปลอดภัยของรัฐ (หรือชาติ)

ในประวัติศาสตร์ของประเทศเอกราชในโลกที่สาม การพูดถึงรัฐเก่านั้นมีมิติของเวลาที่ทำให้ความเข้าใจต่างกัน นักรัฐศาสตร์อเมริกันที่ศึกษาการพัฒนาการเมืองในประเทศกำลังพัฒนา หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นต้นมาจนถึงทศวรรษ ค.ศ. 1970 มักนิยามว่ารัฐเอกราชในประเทศโลกที่สามคือรัฐใหม่ (New State) โดยเปรียบเทียบกับรัฐที่เคยดำรงอยู่ก่อนหน้านี้ ก่อนที่ลัทธิอาณานิคมตะวันตกจะเข้ามาครอบครองเสียอีก ซึ่งได้แก่รัฐแบบกษัตริย์เป็นอาณาจักรภายใต้การปกครองอำนาจนิยมของผู้เผด็จอำนาจแบบทรราชย์ จนมีคำกล่าวขานว่าการปกครองและรัฐบาลโบราณของตะวันออกคือ “ระบบทรราชย์ตะวันออก” (Oriental despotism)

ดังนั้นในทรรศนะข้างต้นนี้ รัฐเก่าในเอเชียก็คือรัฐโบราณที่ดำรงสืบทอดกันมาแบบอาณาจักรภายใต้ระบบกษัตริย์พื้นเมืองจนถึงสมัยใหม่ของยุคอาณานิคม ส่วนรัฐใหม่แน่นอนก็คือรัฐที่จำลองแบบมาจากรัฐประชาชาติสมัยใหม่ที่ยุโรปและอเมริกาสร้างขึ้น และนำมาใช้เป็นแบบแผนในการปกครองประเทศอาณานิคมแถวนี้ด้วยเหมือนกัน แนวการศึกษาและวิเคราะห์ของรัฐศาสตร์ (อเมริกันเป็นใหญ่) มักมองว่าการเกิดและพัฒนาของรัฐใหม่ในเอเชียนั้นแตกหักหรือเป็นพัฒนาการใหม่อีกระดับอีกระนาบที่ไม่สัมพันธ์กับรัฐเก่าอีกต่อไป จุดสำคัญ คือความสำเร็จและความล้มเหลวของการสร้างรัฐประชาชาติใหม่ของการสร้างระบบประชาธิปไตยและการพัฒนาต่าง ๆ ว่า

จะทำได้ดีมากหรือน้อยแค่ไหน เป็นความสามารถและคุณภาพของผู้นำใหม่ในประเทศเหล่านี้ พูดได้ว่าเป็นเรื่องกรรมปัจจุบัน ไม่เกี่ยวกับกรรมเก่า

ความรุนแรงของชาติ กับความล้มเหลวของรัฐ

หลายคนอาจสงสัยว่า หากรัฐประชาชาติแบบที่เรารู้จักและเติบโตมานี้ไม่มีน้ำยาและเป็นตัวสร้างปัญหาจริง ๆ แล้ว ทำไมมันถึงอยู่มาได้ตั้งเป็นร้อยปี แล้วผู้คนทั่วโลกทำไมถึงอยากได้อยากสร้างรัฐชาติกันจ้าละหวั่น อย่างน้อยตั้งแต่สงครามโลกครั้งที่ 1 เป็นต้นมา กระแสการเกิดและการสร้างชาติที่เป็นรัฐสมัยใหม่ เป็นกระบวนการทางการเมืองที่สำคัญที่สุดก็ว่าได้ รวมทั้งในประเทศไทยด้วย

คำตอบที่สั้น ๆ ก็คือ เพราะความเชื่อและศรัทธาในความก้าวหน้าในอารยธรรมสมัยใหม่ในอนาคตอันรุ่งโรจน์ของมนุษยชาติ (ซึ่งมานุษยวิทยาช่วยทำให้เป็นความจริงเชิงประจักษ์) และการค้นพบมวลชนว่าเป็นเจ้าของตัวเองและมีสิทธิธรรมในสภาพภววิสัยรอบตัวพวกเขาด้วย นั่นคือสิ่งที่เรียกว่าสังคม ทั้งหมดนั้นมีเงื่อนไขสำคัญว่า ต้องผ่านสถาบันที่เรียกว่ารัฐสมัยใหม่ ทั้งหมดนั้นเป็นผลิตผลและดอกผลของการปฏิวัติภูมิปัญญา การปฏิวัติกระฎุมพีในอเมริกาและฝรั่งเศสในปลายศตวรรษที่ 18 และการปฏิวัติทางวิทยาศาสตร์ นับแต่นั้นมาประเทศที่มีระบอบปกครองแบบสมัยใหม่คือแบบรีพับลิกหรือมหาชนรัฐ ก็เกิดขึ้นในโลกนี้ และก็เป็นการให้กำเนิดรัฐประชาชาติแบบที่เรารู้จักกันนี้ด้วยเช่นกัน รูปแบบของรัฐและรัฐบาลแบบประชาธิปไตยของประชาชนนี้ ที่สร้างความตื่นเต้นและเป็นแรงจูงใจไปถึงผลักดัน บรรดาผู้นำและปัญญาชนคนชั้นกลางในอาณานิคมต่าง ๆ ทั่วโลก ไม่ว่าผู้นำอินเดีย ปัญญาชนชนชั้นนำ (สมัยรัชกาลที่ 5) มาถึงผู้นำกรรมกรสยาม (สมัยรัชกาลที่ 6) ถึงโฮจิมินฮ์แห่งขบวนการชาตินิยมเวียดนามและอินโดนีเซียและ ฯลฯ สิ่งที่พวกเขาเหล่านั้นมีร่วมกันในรูปแบบรัฐชาติใหม่นี้ก็คือ พลังความสามารถในการสร้างและนำพามวลประชาชนไปสู่การปลดปล่อย ทั้งจากแอกพันธนาการของต่างชาติ และของความล้าหลังภายในประเทศของตนเอง เรียกว่าเป็น “แก้วสารพัดนึก” ของยุคสมัยก็ว่าได้

ขบวนการชาตินิยมและกลุ่มรักชาติต่าง ๆ ในอุษาคเนย์ ที่เกิดขึ้นมาต่างกรรมต่างวาระ แต่ทั้งหมดมีจุดหมายปลายทางอันเดียวกัน คือการสร้างรัฐใหม่ที่มีความคิดและความฝันที่เป็นของราษฎรร่วมกัน นั่นคือการได้รับเอกราช เสรีภาพ และความอยู่ดีกินดี จนถึงขั้นสร้างความเจริญของประเทศให้ทัดเทียมกับอารยะประเทศในตะวันตกและญี่ปุ่น แต่ความฝันและการเคลื่อนไหวของขบวนการชาตินิยม จะปรากฏเป็นจริงได้ ก็ต้องผ่านการสร้างรัฐทางการเมืองขึ้นมาให้ได้ด้วย หากปราศจากรัฐของตนเอง ความคิดชาตินิยมก็เป็นหมัน เป็นเพียงความเพ้อฝันและจุดจบของมันก็คือในคุกหรือถูกปล่อยเกาะไปชั่วชีวิต หนทางและวิธีการในสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 ของขบวนการชาตินิยม จึงได้แก่ การลุกฮือ ประท้วงและโค่นล้มรัฐเก่าแบบอาณานิคม การทำสงครามประชาชาติเพื่อปลดปล่อยประเทศ (อินโดนีเซีย, พม่า) ไปถึงการทำสงครามปฏิวัติหากเงื่อนไขอำนวยให้ (จีน, เวียดนาม, ลาว และกัมพูชา)

รัฐเก่าแต่สังคมใหม่

ที่กล่าวมาข้างบนนั้นคือการแสดงให้เห็นถึงจุดอ่อนและปัญหาทั้งทางทฤษฎีและในการปฏิบัติของการสร้างรัฐใหม่ตามแนวทฤษฎีเสรีนิยมที่มีตะวันตกเป็นศูนย์กลาง อีกแนวคิดที่โต้แย้งกับแนวคิดข้างต้นนี้ มองว่ารัฐชาติที่เป็นเอกราชในโลกที่สามนั้น แท้จริงแล้วไม่ใช่ "รัฐใหม่" อะไรหรอก หากแต่ต้องรับเอามรดกของรัฐเก่าเฉพาะหน้า เช่น รัฐอาณานิคม หรือไม่ก็สืบทอดกลับไปหามรดกของอาณาจักรโบราณสมัยกษัตริย์และจักรพรรดิกันเป็นการใหญ่ มองจากแนวคิดหลังนี้ ปัญหาและอุปสรรคในการสร้างรัฐชาติใหม่ในอุษาคเนย์จึงไม่ใช่เป็นเพียงเรื่องของ "ปัจจุบัน" หากยังมีอิทธิพลและผลสะเทือนของ "อดีต" เข้ามาอยู่ด้วยอย่างมาก

เบน แอนเดอร์สัน ให้ตัวอย่างถึงความเก่าแก่ของรัฐในอินโดนีเซียว่า "ในระยะสุดท้ายของอาณานิคมดัตช์ ในช่วงระหว่างทศวรรษ ค.ศ. 1930 **ร้อยละ 90** ของเจ้าหน้าที่เหล่านั้นเป็นคนพื้นเมือง" แน่นอนมีการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นด้วยในระหว่างการปฏิวัติเอกราชของอินโดนีเซีย ทั้งจากการตัดออกไป

และจากการเพิ่มเข้ามาใหม่ แต่กระนั้นเจ้าหน้าที่ (หรือข้ารัฐการ) ส่วนใหญ่ของมหาชนรัฐอินโดนีเซียหนุ่ม (สาว) นั้นเป็นการต่อเนื่องกับของรัฐอาณานิคมอย่างมาก

"รัฐสภาแรกหลังปี ค.ศ. 1950 ก็เต็มไปด้วยพวกที่ร่วมมือกับลัทธิอาณานิคมมาก่อน และกองทัพของมหาชนรัฐใหม่ก็รวมเอาทหารและเจ้าหน้าที่จำนวนมาก ที่เคยต่อสู้ต่อต้านมหาชนรัฐในระหว่างการปฏิวัติไว้ด้วย (ยิ่งกว่านี้ทั้งพลเอกนาซูเตียน ผู้ก่อตั้งกองทัพอินโดนีเซียภายหลังการปฏิวัติกับพลเอกซูฮาร์โต ยังเริ่มต้นอาชีพการงานด้วยการเป็นทหารในกองทัพอาณานิคมก่อนสงครามโลก) ในกรณีของซูฮาร์โต เป็นที่รู้กันดีว่า เขาไม่ได้มีความเกี่ยวพันแต่อย่างใดกับขบวนการเพื่อเอกราชในสมัยดัตช์ครองอยู่เลย แต่ว่าเขากลับเข้าร่วมกับกองทัพเนเธอร์แลนด์อินดิส (KNIL-Koninklijk Nederlandsh-Indisch Leger, Royal Netherlands-Indies Army) ซึ่งเป็นศัตรูตัวเอกของขบวนการเอกราช และหลังจากนั้นเขาเข้าร่วมกับ Peta กองทัพที่ญี่ปุ่นสร้างขึ้นมาสมัยยึดครองอินโดนีเซียระยะสงครามมหาเอเชียบูรพา"

ในกรณีของไทย การเกิดขึ้นของรัฐประชาธิปไตยเป็นการต่อสู้อย่างแตกหักกับอำนาจรัฐเก่าของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ แต่ประเด็นที่น่าสนใจอย่างยิ่งคือ ท่ามกลางความขัดแย้งที่เป็นปฏิปักษ์นี้ (แม้จะไม่ถึงกับมีการโค่นล้มถึงขั้นนองเลือดอย่างการปฏิวัติฝรั่งเศสและรัสเซียก็ตาม) เมื่อมาถึงการเลือกผู้ที่จะขึ้นมาเป็นหัวหน้ารัฐบาลคนใหม่ ผลที่ออกมากลับตรงข้ามกับการกระทำที่ยึดอำนาจของคณะราษฎรอย่างสิ้นเชิง นั่นคือการเลือกตั้งนายกรัฐมนตรีคนแรกของรัฐบาลใหม่นั้น ไม่ได้มาจากสมาชิกภายในของคณะราษฎร หากแต่คณะราษฎรจำต้องเลือกให้พระยามโนปกรณ์นิติธาดา ผู้พิพากษาในระบอบเก่ามาเป็นนายกรัฐมนตรีของรัฐบาลประชาธิปไตย (ทางทฤษฎี) ชุดแรก อันแสดงให้เห็นถึงอุปสรรคหรือปัญหาในการผลักดันรัฐใหม่ได้ ลองฟังคำแถลงของพระยามโนฯต่อที่ประชุมสภาผู้แทนราษฎรถึงความสำเร็จในการผ่านการรับรองจากรัฐบาลต่างประเทศ (ซึ่งเป็นมหาอำนาจทั้งนั้น)

> "อนึ่ง อยากแถลงให้ทราบว่า ในที่นี้เราไม่ได้เปลี่ยนรัฐบาล เปลี่ยนแต่ภายในรัฐบาลสยามเมื่อ 100 ปีเป็นมา อย่างไรก็เป็นรัฐบาลสยามเสมอ เพราะฉะนั้นตัดเสียซึ่งปัญหาที่ว่า นานาประเทศรับเราเป็นรัฐบาลใหม่หรือเปล่า **เขารับเราคือเป็นรัฐบาลเก่านั้นเอง** ส่วนที่เปลี่ยนแปลงกันนี้ ถือว่าเป็นการภายในและคิดว่าเป็นความดีสำหรับพวกเราที่ได้ตัดเสียซึ่งความยุ่งยาก เป็นการทำของเรา 1. เราตัดเสียซึ่งความยุ่งยาก 2. เราไม่ได้เปลี่ยนรัฐบาล 3. การเปลี่ยนแปลงของเราเป็นการภายในเท่านั้นเอง"[24]

ว่าไปแล้วผู้นำการเมืองไทยยุคหัวเลี้ยวหัวต่อระหว่างสมบูรณาญาสิทธิราชย์ กับประชาธิปไตย มีความเข้าใจแจ่มชัดในฐานะบทบาทและการดำรงอยู่ของรัฐไทยค่อนข้างดี กล่าวคือส่วนใหญ่เลือกหนทางของการประนีประนอมและให้เกิดความต่อเนื่องระหว่างรัฐบาลอาญาสิทธิ์กับรัฐบาลราษฎร์สิทธิ์ ดังเห็นได้จากทรรศนะของนายปรีดี พนมยงค์ หนึ่งในหัวหน้าคณะราษฎรในขณะนั้น อธิบายว่าการยึดอำนาจเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 นั้นแท้ที่จริงแล้ว คือ "การที่ปวงชนชาวไทยได้รับพระราชทานสิทธิประชาธิปไตยคืนมาจากพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ โดยคณะราษฎรเป็นผู้นำขอพระราชทาน"[25]

ต่อมาในวันเปิดประชุมสภาผู้แทนราษฎร 70 คนครั้งแรกในวันที่ 28 มิถุนายน หลังการปฏิญาณตนแล้ว เจ้าพระยามหิธร เสนาบดีกระทรวง

---

[24] อ้างใน ธำรงศักดิ์ เพชรเลิศอนันต์, *2475 และ 1 ปี หลังการปฏิวัติ* (กรุงเทพฯ, สถาบันเอเชียศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2543), หน้า 255-256.

[25] สังเกตว่าความเห็นนี้เพิ่งปรากฏในปี พ.ศ. 2517 โปรดดู ปรีดี พนมยงค์, "ประชาธิปไตยและรัฐธรรมนูญเบื้องต้นกับการร่างรัฐธรรมนูญ" ใน *แนวความคิดประชาธิปไตยของปรีดี พนมยงค์* (กรุงเทพฯ, มูลนิธิปรีดี พนมยงค์ กับโครงการ 60 ปีประชาธิปไตย, 2535), หน้า 132.

มุรธาธร ได้อัญเชิญพระราชกระแสรับสั่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมาอ่านในที่ประชุมสภาดังต่อไปนี้[26]

> "วันนี้สภาผู้แทนราษฎรได้ประชุมเป็นครั้งแรก นับว่าเป็นการสำคัญอันหนึ่งในประวัติการณ์ของประเทศอันเป็นที่รักของเรา ข้าพเจ้าเชื่อว่าท่านทั้งหลายคงจะตั้งใจที่จะช่วยกันปรึกษาการงานเพื่อนำความเจริญรุ่งเรืองมาสู่ประเทศสยามสืบไป และเพื่อรักษาความอิสรภาพของไทยไว้ชั่วฟ้าและดิน ข้าพเจ้าขออำนวยพรแก่บรรดาผู้แทนราษฎรทั้งหลายให้บริบูรณ์ด้วยกำลังกาย กำลังปัญญา เพื่อจะได้ช่วยกันทำการให้สำเร็จตามความประสงค์ของเราและของท่านซึ่งมีจุดมุ่งหมายอันเดียวกันทุกประการเทอญ"

นายปรีดีอธิบายว่าพระราชกระแสรับสั่งนี้พระบาทสมเด็จพระ-ปกเกล้าฯ ได้ทรงพระกรุณาพระราชทานเอง ไม่ได้ขอหรือทำตามธรรมเนียม "ซึ่งแสดงว่าพระองค์เต็มพระทัยพระราชทานพระบรมราชานุมัติเป็นปฏิญญาแห่งระบอบปกครองประชาธิปไตย"

นายปรีดีกล่าวว่าสยามก็มี "ธรรมเนียมประเพณีประชาธิปไตย" เหมือนกัน สืบจากคติที่ว่าธรรมเนียมประเพณีรัฐธรรมนูญนั้น จัดอยู่ในประเภทกฎหมายรัฐธรรมนูญที่ไม่ขีดเขียนเป็นลายลักษณ์อักษร แม้จะมีตัวบทกฎหมายบางฉบับเป็นลายลักษณ์อักษรก็ตาม แต่ระบบรัฐธรรมนูญก็ยังอาศัยธรรมเนียมประเพณีเก่าแก่ช้านานได้ด้วย เช่น กรณีอังกฤษเมื่อนายหงวน ทองประเสริฐถามว่าเมื่อผู้แทนราษฎรต้องปฏิญาณก่อนเข้ารับหน้าที่อยากทราบว่ากษัตริย์ต้องทรงปฏิญาณไหม ที่ประชุมตอบว่าตามประเพณีราชาภิเษกก็มีการปฏิญาณอยู่แล้ว ปัญหาที่ถกเถียงกันต่อมา คือแม้จะมีธรรมเนียมประเพณีเก่า แต่ในรัฐธรรมนูญควรจะบัญญัติไว้ด้วยหรือไม่ ปรีดีเห็นว่าไม่ต้องเขียนไว้ "แต่ก็

---

[26] เพิ่งอ้าง, หน้า 140.

ให้ถือว่าเวลาขึ้นเสวยราชย์ต้องทรงกระทำตามพระราชประเพณี การที่ไม่เขียนไว้นี้ไม่ใช่เป็นการยกเว้นที่พระองค์จะไม่ต้องทรงปฏิญาณ"[27] ในอีกตัวอย่าง "คณะราษฎรได้อัญเชิญพระที่แท่นมนังคศิลามาประดิษฐานบนพระที่นั่งอนันตสมาคม ให้เป็นที่ประทับของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ในการพระราชทานรัฐธรรมนูญฉบับถาวร 10 ธันวาคม พ.ศ. 2475 เพราะนี่ถือว่าเป็นชัยชนะของการปกครองที่สามารถสืบทอดประเพณีประชาธิปไตยของไทยจากอดีตถึงปัจจุบัน"[28]

ทั้งหมดนี้สะท้อนถึงความพยายามที่จะสร้างความต่อเนื่องให้กับรัฐและรัฐบาลใหม่ที่เป็นผู้แทนปวงชน ให้เห็นว่าระบอบการปกครองใหม่ การเปลี่ยนแปลงและสิ่งใหม่ก็ถือกำเนิดออกมาจากระบอบเก่าด้วยเหมือนกัน นี่เองคือข้อเสนอของปรีดีที่ว่ามีธรรมเนียมการปกครองเก่า ที่อาจนำมาตีความให้ต่อเนื่องกับธรรมเนียมประเพณีประชาธิปไตยในการเปลี่ยนแปลงการปกครองและเริ่มระบอบประชาธิปไตยที่กษัตริย์อยู่ใต้รัฐธรรมนูญได้[29]

ข้อน่าคิดในที่นี้ได้แก่ ปัญหาความไม่ลงรอยกันอย่างสนิทนักระหว่างชาติหรือชุมชนกับรัฐในระยะผ่านของการเกิดรัฐชาติ ในขณะที่ผู้นำชาตินิยมหรือการปฏิวัติประชาธิปไตย อ้างความชอบธรรมจากการเป็นผู้แทนหรือกระทำในความต้องการและผลประโยชน์ของราษฎร แต่นอกจากในความคิดและความใฝ่ฝันแบบโรแมนติกแล้ว ฐานะของกลุ่มชาตินิยมหรือคณะราษฎรไม่มีความชอบธรรมทางกฎหมายและทางการเมืองอื่นใดเลยที่จะมารองรับได้ เพราะรัฐเก่าหากไม่เป็นอาณานิคมก็เป็นสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ซึ่งไม่ได้ให้ความชอบธรรมทางการเมืองและทางกฎหมายแก่ราษฎรและมวลประชาชน

---

[27] เพิ่งอ้าง, หน้า 142.

[28] ส.ศิวรักษ์, "บทเรียนจากจารึกรามคำแหง" ใน *ไม้ซีกงัดไม้ซุง* (กรุงเทพฯ, เคล็ดไทย, 2527), น. 23-24.

[29] ดูความต่อเนื่องของแนวคิดราชประเพณีกับรัฐธรรมนูญใน บัณฑิต จันทร์โรจนกิจ "ปฐมบทของระบอบรัฐธรรมนูญ/ประชาธิปไตย" *วารสารธรรมศาสตร์* ปีที่ 25 ฉบับที่ 2 (พฤษภาคม-สิงหาคม), น. 3-22.

ในรัฐหรืออาณาจักรของตนแต่ประการใด ดังเช่นการไม่มีสิทธิทางการเมือง สิทธิในการปกครองตนเอง เสรีภาพและความเสมอภาคกันในทางกฎหมาย เป็นต้น ดังนั้นภายหลังการยึดอำนาจหรือขับไล่เจ้าอาณานิคมออกไปได้แล้ว ภารกิจใหญ่ที่บรรดาผู้นำและกลุ่มหรือพรรคฝ่ายรัฐบาลปวงชนจะต้องทำ คือการสร้างกลไกและระบบการปกครองต่าง ๆ ตลอดถึงมโนทัศน์และความคิดใหม่ ที่รองรับความชอบธรรมและถูกต้องของพวกตนขึ้นมา เช่น การเป็นผู้แทนของประชาชน การเป็นผู้นำอันชอบธรรมตามรัฐธรรมนูญ เป็นต้น

ความเชื่อในหมู่ผู้นำและชนชั้นนำทั้งทางการเมืองและเศรษฐกิจสมัยทศวรรษ พ.ศ. 2470 อันเป็นสมัยของการเกิดวิกฤตการณ์เศรษฐกิจโลกทุนนิยมหรือสมัยที่มีการปฏิวัติเศรษฐกิจแบบสังคมนิยมเกิดขึ้น ได้แก่ การฝากความหวังของรัฐใหม่ไว้ที่การสร้างประเทศที่ใหญ่ที่มีพละกำลังทางเศรษฐกิจของตนเองมั่นคง ดังเห็นได้จากทรรศนะของหลวงวิจิตรวาทการและจอมพล ป. พิบูลสงครามในสมัยนั้นว่า “ต่อไปนี้เราจำจะต้องเป็นมหาประเทศหรือมิฉะนั้นก็จะต้องล่มจม...จำนวนประเทศเล็ก ๆ จะต้องถูกกลืนหายเข้าไปในประเทศใหญ่...ประเทศเล็ก ๆ น้อย ๆ จะหมดไป เหลือแต่ประเทศใหญ่ รูปการณ์ของโลกจะต้องเป็นเช่นนี้อย่างแน่นอน”

ภายหลังจากความล้มเหลวหรือไม่ค่อยสำเร็จนักในการสร้างรัฐและชาติในระยะแรกแล้ว ผู้นำคนใหม่กว่าระลอกหลังจะหันไปหาการสร้างอุดมการณ์และคติความเชื่อที่มาจากวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์ดั้งเดิมของประเทศใหม่ เช่น การย้ายฐานจากการเป็น “ผู้แทน” ของปวงชน มาสู่การเป็น “ผู้อุปถัมภ์” ของประชาชน ในกรณีของจอมพลสฤษดิ์ และประธานาธิบดีซูฮาร์โต เป็นต้น ภายหลังการปฏิวัติยึดอำนาจจากจอมพล ป. พิบูลสงคราม ในปี พ.ศ. 2500 แล้ว จอมพลสฤษดิ์และจอมพลถนอมได้กล่าวแก่หนังสือพิมพ์ว่า ตนมิได้ทะเยอทะยานแต่อย่างใด และไม่ยอมรับตำแหน่งนายกรัฐมนตรี จอมพลถนอมกล่าวแก่หนังสือพิมพ์ว่า

> “คณะทหารและ ส.ส. ผู้สนับสนุนคณะรัฐประหารได้ตกลงกันกำหนดหลักการสำหรับพิจารณาเลือกบุคคล

เข้าดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีไว้ว่าต้องเป็นบุคคลที่... **ประชาชนเลื่อมใส** ทั้งนี้โดยมีแนวทางพิจารณาประกอบว่าจะต้องไม่เป็นบุคคลในคณะทหารอย่างเด็ดขาด"[30]

จากนั้นมารัฐบาลภายใต้การนำของคณะทหารก็ไม่จำเป็นต้องอาศัยหลักของการเป็นผู้แทนมากำกับความชอบธรรมของตนอีกต่อไป หากแต่เปลี่ยนไปเป็นคติธรรมเนียมดั้งเดิมคือความเลื่อมใส ความเคารพนับถือของชาวบ้านแทน กระทั่งรัฐประหารโดยคณะรักษาความสงบเรียบร้อยแห่งชาติ (รสช.) ในปี พ.ศ. 2531 ก็ยังเห็นร่องรอยของความพยายามใช้คุณสมบัติของความเลื่อมใสเหนือกว่าการเป็นผู้แทน จนนำไปสู่การเผชิญหน้าและปะทะกันอย่างนองเลือดในเหตุการณ์พฤษภาทมิฬ และทำให้รัฐธรรมนูญฉบับใหม่ต้องระบุอย่างชัดเจนว่า นายกรัฐมนตรีต้องมาจากการเลือกตั้งโดยราษฎรเท่านั้น

จากรัฐเก่าสู่ชาติใหม่: รัฐ–ชุมชน (community-state)

ขอสรุปแนวคิดและข้อถกเถียงที่ผมได้นำเสนอมาก่อนหน้านี้อีกครั้งอย่างรวบรัด ประเด็นคือเมื่อพิจารณาภาพรวมของบรรดาประเทศอุษาคเนย์ในระยะสุดท้ายและเข้าสู่ศตวรรษใหม่นี้ เราพบว่ามีปัญหา (นอกจากความสำเร็จที่ดูเหมือนไม่หนักพอที่จะเป็นที่ยกย่องสรรเสริญกันทั่วไปได้) ที่ร่วมกันของอุษาคเนย์ได้แก่ ความล้มเหลวของรัฐชาติใหม่ทั้งหลายในการสร้างชาติ/สร้างรัฐ ที่ทันสมัยและก้าวหน้าตามประเทศอุตสาหกรรมตะวันตก

ความล้มเหลวหรือไม่ประสบความสำเร็จดีนัก แสดงออกทั้งในทางระบบการเมืองการปกครอง ความไม่มีเสถียรภาพของรัฐบาล ไร้ประสิทธิภาพในการบริหาร หนทางการพัฒนาระบบการเมืองประชาธิปไตยสะดุดหยุดชะงัก

---

[30] *สยามรัฐ* วันที่ 21 กันยายน พ.ศ. 2500, อ้างใน ทักษ์ เฉลิมเตียรณ *การเมืองระบบพ่อขุน.....*, น. 169. (ข้อความเน้นโดยผู้เขียนบทความนี้)

เป็นช่วง ๆ สั้นบ้างยาวบ้าง (ไทย ฟิลิปปินส์ใกล้เคียงกัน ส่วนมาเลเซียและสิงคโปร์ไปอีกแบบหนึ่ง) หรือกระทั่งยึดอำนาจด้วยกำลังหรือพรรคพวกอย่างยาวนานนับชั่วอายุคน (ระบอบระเบียบใหม่ของซูฮาร์โต, สังคมนิยมวิถีพม่า, สังคมใหม่ของมาร์กอส, และประชาธิปไตยแบบไทยของสฤษดิ์) ระบบเศรษฐกิจไม่อาจสร้างความเป็นอิสระของตนเองได้ เหวี่ยงตัวอยู่ระหว่างลัทธิอาณานิคมใหม่ มาสู่สังคมนิยม แล้วก็โลกาภิวัตน์ที่จำต้องยอมรับความเป็นเจ้าที่เป็นเสรีของระบบการเงินโลก (ตะวันตก) ระบบสังคมและวัฒนธรรมมีการปะทะสังสรรค์กับวัฒนธรรมกระฎุมพีอย่างมาก สร้างความหลากหลายและขัดแย้งกับวัฒนธรรมดั้งเดิม แสดงออกในการไม่มีประวัติศาสตร์ภูมิปัญญาของชาติ มีแต่ประวัติศาสตร์ชาตินิยมแคบ ๆ เป็นต้น

ทั้งหมดนั้นหากรวมศูนย์ไปยังสภาวะและศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์และความเป็นพลเมือง (หรือเรียกรวม ๆ ได้ว่าสิทธิมนุษยชนใหม่) ของคนในอุษาคเนย์ ก็พูดได้ว่ายังไม่ถึงระดับที่น่าพอใจ เมื่อเทียบกับการสูญเสียไปของทรัพยากรและทุนทางปัญญาและการเสียสละของคนรุ่นก่อน ๆ นี่อย่างมหาศาลในการสร้างรัฐและสร้างชาติที่ผ่านไปกว่าค่อนศตวรรษ

พัฒนาการของรัฐชาติที่ผ่านมานั้นได้รับการยอมรับและสนับสนุนอย่างสุดจิตสุดใจจากมวลประชาชนทั้งหลาย ไม่ว่ากลุ่มคนชาติพันธุ์หรือชนชั้นต่างกันอย่างไรก็ตาม ทั้งนี้ด้วยเหตุผลและความเชื่อว่ารัฐชาติแบบใหม่ที่กำลังเกิดนี้ จะเป็นตัวทำให้ความฝันและอุดมการณ์ของประชาชนทั้งมวลปรากฏเป็นจริงขึ้นมานั่นเอง

ความชอบธรรมในทางอุดมการณ์ที่สำคัญของรัฐชาติได้แก่ ความเชื่อในลัทธิชาตินิยม ที่แพร่หลายและซึมซับไปทุกหัวระแหง ขบวนการชาตินิยมไปถึงพรรคคอมมิวนิสต์ทั้งหลายในอุษาคเนย์ ล้วนถูกมองว่าเป็นตัวแทนอันชอบธรรมของความเป็นชาติที่เป็นเอกราชที่เป็นอิสระแก่ตัวเอง ในการนำประชาชนลุกขึ้นสู้กับอำนาจอธรรมของจักรวรรดินิยมและอาณานิคมตะวันตก

คำถามใหญ่ของการเปลี่ยนแปลงและวิกฤตทางการเมืองและสังคมในอุษาคเนย์ในทศวรรษสุดท้ายของศตวรรษที่ 20 อะไรคือทางเลือกของสังคมและการเมืองที่พิสูจน์แล้วว่า ไม่อาจอาศัยรัฐชาติแบบใหม่เป็นพาหะนำทางไป

สู่อนาคตที่ทำให้คนส่วนใหญ่เป็นอิสระเสรีและเสมอหน้า ในขณะที่ดำรงชีวิตอย่างเป็นสุข ไม่เบียดเบียนซึ่งกันและกัน รวมทั้งไม่ทำลายสิ่งมีชีวิตอื่น ๆ อันรวมทั้งธรรมชาติแวดล้อมเราด้วย หากไม่เอารัฐชาติแบบสมัยใหม่ (ซึ่งบัดนี้ก็เก่าและทรุดโทรม เพราะไม่อาจปฏิรูปและสร้างสรรค์ให้มีวิญญาณที่สดใสได้) ตัวเลือกอีกอันที่กำเนิดและพัฒนามาด้วยกันก็คือ "ชาติ" หรือ "ชุมชน" ว่าจะสามารถก้าวขึ้นมาเป็นความหวังและอนาคตของประชาชนได้หรือไม่

หากศตวรรษที่แล้วคือศตวรรษของการสร้างและพัฒนารัฐชาติในโลกนอกตะวันตก และผลการพัฒนาที่เน้นหนักไปยังสถาบันของรัฐชาตินั้น นำมาสู่ความล้มเหลวในการสร้างสรรค์สังคมที่เป็นธรรม ที่มีประสิทธิภาพและที่ให้ความสุขแก่คนส่วนใหญ่ได้ คำถามก็คือแล้วในศตวรรษใหม่นี้ ที่ชาติและสังคมต่างพากันลุกขึ้นปลดแอกตนเองและของพี่น้องเพื่อนพ้องชาติพันธุ์ต่าง ๆ จากการครอบงำและกดขี่เอาเปรียบของรัฐ จะสามารถกระทำได้จริง ๆ หรือและจะทำอย่างไรจึงจะไปบรรลุอุดมการณ์อันรุ่งโรจน์ แต่ยังไม่สดใสในปัจจุบันนี้ได้ และแน่ใจหรือว่า การสร้างชาติใหม่ที่เป็นของชุมชนและสังคม จะไม่ลงเอยที่ปัญหาแตกแยกและทำลายความเป็นคนของคนอื่น ๆ ลงไปอีก ดังที่รัฐได้ประสบมาแล้วในประวัติศาสตร์การเมืองของรัฐชาติสมัยใหม่

ข้อคิดหรือบทเรียนประการแรกได้แก่ ความผิดพลาดในการสร้างรัฐชาติที่แยกออกจากชุมชน การเกิดขึ้นของประเทศหรือรัฐชาติใหม่ที่เป็นเอกราชในอุษาคเนย์มีลักษณะคล้าย ๆ กัน คือนำไปสู่การสร้างรัฐที่รวมศูนย์อำนาจเอาไว้ที่ส่วนกลางอย่างรวดเร็วและเป็นระบบมาก เนื่องจากต้องการต่อต้านหรือทำให้ลัทธิอาณานิคมตะวันตกยอมรับประเทศของตน ชนชั้นนำเช่นสยามจึงต้องเร่งสร้างอำนาจอธิปไตยของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ขึ้นมา สร้างบูรณาการเหนือเขตแดนสยามที่แน่นอน และปฏิรูประบบกฎหมายและระบบราชการสมัยใหม่ขึ้นมาแทนระบบจตุสดมภ์แบบเก่า และการปกครองแบบระบบส่วนตัวที่อิงอยู่กับความสัมพันธ์แนวดิ่ง

ด้วยแรงบีบคั้นของอำนาจอาณานิคมและกระแสการก่อตัวของรัฐชาติในศตวรรษที่ 19 น่าสังเกตว่า สถาบันการปกครองสมัยใหม่ที่ก่อตัวขึ้นอย่างรวดเร็วในแทบทุกรัฐชาติใหม่เหล่านี้ คือสถาบันกองทัพที่เป็นทหาร

อาชีพหรือประจำการ (standing army) อันเป็นกองทัพแบบใหม่ที่เพิ่งเกิดขึ้นในยุโรปด้วยเช่นกัน (โทมัส เจฟเฟอร์สัน หนึ่งในบิดาแห่งการปฏิวัติอเมริกายืนยันไม่ยอมให้มีการจัดตั้งกองทัพประจำการหรือทหารอาชีพขึ้นในสหรัฐอเมริกาที่เป็นดินแดนของเสรีภาพในสมัยโน้น เพราะเขาบอกว่าประสบการณ์ของการมีกองทัพประจำการในประเทศคือเป็นเครื่องมือของการใช้ความรุนแรงในการปกครองที่ไม่เป็นธรรมเสียเป็นส่วนใหญ่-ซึ่งก็ไม่ผิดไปจากความจริงสักเท่าไร สังเกตว่ากระทรวงกลาโหมอเมริกันเพิ่งเริ่มมีก็หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 แล้วคือในปี ค.ศ. 1947 ก่อนหน้านี้เขามีกระทรวงการสงคราม-Department of War กับกระทรวงทหารเรือ- Department of Navy)

ในประวัติศาสตร์ยุคต้น ๆ ของการก่อตั้งรัฐชาติในอุษาคเนย์ จะเห็นการก่อสร้างและเติบใหญ่อย่างโลดแล่นของกองทัพ เหนือสถาบันสังคมและการเมืองอื่น ๆ อย่างเทียบกันไม่ติด รองลงมาได้แก่ สถาบันข้าราชการ ที่จำเป็นและรองรับความมั่นคงให้กับรัฐบาลกลางและรัฐชาติ

ภาคที่ไม่มีโอกาสโตและตั้งขึ้นมาได้อย่างจริงจังคือภาคเอกชนที่ไม่ใช่รัฐและราชการอันนี้ก็เป็นกรรมหรือจุดอ่อนในทางโครงสร้าง (แปลว่ามันถูกตั้งมาแล้วจากโรงงาน) ของประเทศเกิดใหม่ที่ไม่ใช่เป็นทุนนิยมที่ไม่ประสบความสำเร็จแบบในตะวันตก ไม่มีชนชั้นนายทุนที่เก่งและมีปัญญาความคิดอ่านบ้าง และที่เป็นอิสระจากการพึ่งพาอำนาจเบื้องบนและภายนอกมาสู่การสร้างอำนาจที่เป็นของชนชั้นตนเองและเพื่อคนอื่นได้ด้วย

ดังนั้นในทรรศนะและความเชื่อของนักเศรษฐศาสตร์และรัฐศาสตร์รวมนิติศาสตร์ด้วย ที่องค์ความรู้ของพวกเขาก่อเกิดและเติบใหญ่ขึ้นมาภายในกรอบและโครงสร้างของการสร้างรัฐชาติสมัยใหม่ จึงยากที่จะมองเห็นทางเลือกและทางออกอื่นใด ที่ไม่ยอมรับตรรกะและความเป็นจริงของทฤษฎีเศรษฐกิจการเมืองและกฎหมายดังกล่าวไปได้ แม้การมองแบบที่ว่านี้ จะทำให้ประเทศโลกที่สามและชุมชนเป็นฝ่ายเสียเปรียบและเป็นฝ่ายรับตลอดเวลาก็ตาม อย่างไรก็ตามพวกเขาก็วิพากษ์ถึงจุดอ่อนและความไม่เป็นธรรมของทฤษฎีเหล่านั้น และโยนความผิดไปให้กับชนชั้นปกครองและรัฐบาลของประเทศเหล่านี้เป็นหลักตลอดมา

ในขณะที่บุคลิกและธรรมชาติของชุมชนในท้องถิ่นหัวเมืองต่าง ๆ ค่อย ๆ ลดหดหายลงไปทั้งทางตรงและทางอ้อม ส่วนหนึ่งเพราะชุมชนและท้องถิ่นเองก็มองไม่เห็นถึงฐานะและบทบาทอะไรของพวกตนในกระบวนการสร้างรัฐชาติใหม่ นอกจากฝากผีฝากไข้ไว้กับรัฐเองทั้งหมด

จุดอ่อนประการที่สองของการสร้างรัฐชาติในอดีต คือการยึดมั่น (โดยรู้หรือไม่ก็ตาม) ในหลักหัวใจของปรัชญาแสงสว่าง อันได้แก่ เหตุผลหรือความเป็นเหตุเป็นผลของรัฐ สมมติฐานของความคิดนี้ทำให้เห็นว่ารัฐคือความเป็นทั่วไป เป็นสากล ทำให้ลดความหลากหลายของชุมชนและสถาบันอื่น ๆ ลงไป ในทางปฏิบัติอดีตประเทศอาณานิคมของตะวันตก มีปัญหาในการตีความและปฏิบัติกฎของความเป็นสากล เพราะในที่สุดแล้วเนื้อหาหลักมุ่งไปที่ความเป็น "ตะวันตก" มากกว่าความทั่วไปที่ทำให้สังคมเสมอหน้ากันเองภายในและกับประเทศภายนอก พูดอย่างสั้น ๆ ก็คือ สร้างความชอบธรรมให้กับการยึดติดกับ "รูปแบบ" ของความเป็นสมัยใหม่ (modernity) มากกว่า "แก่นแกน" อันเป็นเนื้อหาของระบบนั้น ๆ มากกว่า แน่นอนว่าคนที่ได้ประโยชน์จากการเชื่อและคิดแบบนี้คือชนชั้นนำทางอำนาจและทางเศรษฐกิจในประเทศอุษาคเนย์ทั้งหลายนั่นเอง

นี่คือหนทางและกรอบวิธีคิดของรัฐไทยและอื่น ๆ ในอุษาคเนย์ที่พยายามสร้างรัฐชาติขึ้นมา แต่ภาพลักษณ์ของรัฐใหม่นี้ยิ่งสร้างก็ยิ่งแปลกแยกออกไปและดูไม่เหมือนประชาชนของตนเองมากขึ้นทุกที นี่คือยุคที่ฮาเบอร์มาสนักปรัชญาเยอรมันเรียกว่า "วิกฤตการณ์ของความชอบธรรม" (crisis of legitimation) ความจริงหากรวบรวมปัญหาและความผิดพลาดทั้งหลายของสถาบันรัฐ (รัฐบาล รัฐสภา หน่วยงานรัฐและราชการ ฯลฯ) จะพบว่า จุดที่ถูกวิพากษ์วิจารณ์ไม่เป็นที่ไว้วางใจที่สุดของประชาชนและสังคมจะพบว่ามันล้วนมาจากปริมณฑลของศีลธรรมหรือคุณธรรมทางการเมืองและการปกครองนั่นเอง ไม่ใช่เพียงแค่เรื่องศีลห้าเท่านั้น หากลึกลงไปคือความล้มเหลวของอุดมการณ์ชาตินิยม(เก่า)ที่รองรับและค้ำจุนความชอบธรรมให้กับการสร้างรัฐมาโดยตลอดนั่นเอง

ปมเงื่อนที่สำคัญสุดของอุดมการณ์ชาตินิยมอยู่ที่การสร้างรัฐชาติใหม่ที่เป็นเหตุเป็นผล รัฐชาตินี้ไม่ใช่ผลิตผลของความเชื่อไสยศาสตร์ ของศาสนาและของอำนาจเทวดาที่ไหน ดังเช่นระบบปกครองยุคอาณาจักรแต่ก่อน หากแต่อำนาจการเมืองและการปกครองเป็นเรื่องของมนุษย์ธรรมดาทั้งหลายที่อาจเข้าใจและปฏิบัติได้ด้วยการใช้เหตุผล ด้วยการยอมรับจากความเข้าใจของพลเมืองเอง ไม่ใช่ด้วยกำลังบังคับกดขี่หรืออำนาจนอกเหนือระบบสังคม

แต่กำเนิดและพัฒนาการของรัฐชาติในอุษาคเนย์ ไม่อาจทำให้จุดหมายดังกล่าวของลัทธิชาตินิยมก้าวไปใกล้อุดมการณ์ดังกล่าวนี้ได้ นอกจากช่วยให้ขบวนการชาตินิยมและเอกราชทั้งหลายได้อำนาจรัฐเหนือประเทศอาณานิคมเท่านั้น จากนั้นบรรดารัฐชาติเหล่านี้ก็ทำตัวให้เป็นรัฐแบบเก่าที่พวกตนเคยต่อต้านมาไม่มากก็น้อย ความจริงเหล่านี้คือความล้มเหลวหรือความอับจนของโครงการแสงสว่าง (ทางปัญญา) หรือ **Enlightenment Project** ที่มาจากตะวันตก

จึงไม่น่าแปลกใจที่ขบวนการประชาสังคม ชาตินิยมใหม่และชุมชนนิยม ซึ่งทั้งหมดเป็นตัวแทนของสังคมหรือชาติ ล้วนไม่มีความเชื่อถือในทฤษฎีและแนวคิดของรัฐแบบเสรีนิยมประชาธิปไตยทั้งหลาย รวมถึงรัฐแบบสังคมนิยมรวมศูนย์ด้วยอีกต่อไป ว่าจะเป็นทางออกให้กับอนาคตของชาติในยุคโลกาภิวัตน์ได้ นี่คือการปฏิเสธและวิพากษ์โครงการปรัชญาแสงสว่างและโครงการชาตินิยมแบบที่เป็นมา นั่นคือการปฏิเสธทฤษฎีว่าด้วยเหตุผลของรัฐ และนี่เองคือที่มาของสิ่งที่อาจารย์เสน่ห์ จามริก และนักกฎหมายก้าวหน้าเรียกว่า “วิกฤตระบบนิติศาสตร์ไทย” และความล้มเหลวของระบบรัฐสภาแบบที่ไม่ให้ประชาชนเข้าไปมีส่วนร่วมได้โดยตรง

ปัจจัยร่วมของกลุ่มและขบวนการสังคมและชุมชนต่าง ๆ ไปถึงประชาชนทั่วไป ได้แก่ ความรู้สึกว่ารัฐและอำนาจการเมืองที่เป็นอยู่นี้กำลังล้มละลายทางศีลธรรมและจริยธรรม จากจุดนี้ไปจึงนำไปสู่การก่อเกิดและแตกตัวของขบวนการประชาสังคม ชุมชนนิยมและชาตินิยมใหม่ที่หลากหลายตามความคิดและปรัชญาสังคมของแต่ละกลุ่ม หากวัดจากดีกรีของการใช้ศีลธรรมจริยธรรมและความเชื่อทางศาสนา (ไม่ใช่เหตุผลและตรรกะทาง

รัฐศาสตร์อีกต่อไป) เป็นจุดเริ่มต้นของการเคลื่อนไหวทางสังคม เราจะมองเห็นกลุ่มสังคมต่าง ๆ ไล่กันไปตามความหนักหน่วงในความเชื่อทางศาสนาจนไปถึงความเชื่อและความคิดทางเศรษฐกิจและการเมืองแบบพึ่งตนเอง เช่น กลุ่มช่วยชาติของหลวงตามหาบัว กลุ่มกอบกู้แผ่นดินต่าง ๆ มาถึงกลุ่มประชาสังคม กลุ่มชุมชนนิยม และชาตินิยมใหม่ และกลุ่มประชาธิปไตยเพื่อประชาชน (ป X ป) เป็นต้น

ทั้งหมดวางแนวคิดและหนทางของการแก้ไขปัญหาการพัฒนาเปลี่ยนแปลงสังคมบนความเชื่อและความเข้าใจอันมีที่มาจากองค์ความรู้หรือภูมิปัญญาท้องถิ่น หรือจากปฏิกิริยาไปถึงการต่อต้านสถาบันและองค์กรที่เป็นตัวแทนของระบบทุนนิยมโลกและโลกาภิวัตน์ ซึ่งมีสมมติฐานและหลักการไปถึงจุดหมายทางสังคม แตกต่างโดยสิ้นเชิงกับองค์ความรู้สมัยใหม่ที่มาจากปรัชญาแสงสว่างในทางเหตุผลล้วน ๆ

ปัญหาที่สำคัญที่จะมาถึงในอนาคต หากการเติบใหญ่และพัฒนาของกลุ่มสังคมและชาติดำเนินไปอย่างมีพลังและมีประสิทธิภาพ ก็คือปัญหารูปแบบของรัฐชาติใหม่ที่จะเกิดหรือปรากฏขึ้นมา เนื่องจากในที่สุดลัทธิชุมชนนิยมหรือชาตินิยมใหม่ ก็จำเป็นต้องอาศัยรัฐเป็นเครื่องมือในการทำให้อุดมการณ์และนโยบายทั้งหลายของตนปรากฏเป็นจริงขึ้นมาในสังคม ทำนองเดียวกับที่ชาตินิยมเก่าต้องแต่งงานกับรัฐชาติเก่า ในการสร้างประเทศเอกราชและที่มีอัตลักษณ์ของตนขึ้นมา

ในอนาคต (หวังว่าจะ) ไม่ไกลนี้ชุมชนนิยมจะต้องค้นหารูปแบบของรัฐใหม่ ของอำนาจรัฐใหม่ที่ไม่ใช่การทำลายซึ่งกันและกันเอง อาจเป็นแบบสภาท้องถิ่นหรือภูมิภาค มีความสามารถปกครองตนเอง ในขณะที่สร้างสภาระดับชาติขึ้นมาเป็นตัวแทนของชุมชนทั้งหมด ปมเงื่อนที่สำคัญคืออำนาจนี้ต้องอยู่ภายใต้หรือกำกับของ*ปัญญาของชุมชน* รัฐ-ชุมชนใหม่จะต้องเป็นการแสดงออกอย่างมี*จิตสำนึกของชุมชนที่รู้จักตนเอง* ที่จะนำพาให้ชุมชนทั้งหลายสามารถบรรลุถึงความเป็นจริงของตนเองในสิ่งที่ตนมีศักยภาพอยู่ ในระดับที่กว้างไกลอีกอันคือพัฒนาการของความสัมพันธ์ระหว่างรัฐ-ชุมชนในภูมิภาคหรือเพื่อนบ้านใกล้และไกล ข้ามพรมแดนของรัฐชาติเก่า ที่จะเป็นกรอบหนุน

ช่วยการพัฒนาศักยภาพและการดำรงอยู่ของชุมชนท้องถิ่นต่าง ๆ ในระยะยาว เคียงคู่ไปกับความสัมพันธ์ระหว่างประเทศที่ดำเนินไประหว่างรัฐบาลแต่ละประเทศ

ทั้งหมดนี้คือ อดีต ปัจจุบัน และอนาคตของอุษาคเนย์ในสหัสวรรษใหม่